

Listéra

1 - 2011

TELEMARK BOTANISKE FORENING

LISTÉRA - Tidsskrift for Telemark Botaniske Forening
(NBF, Telemarksavdelingen)
26. årgang, 2011, nummer 1

*****

ADRESSER OG TELEFONER:

TELEMARK BOTANISKE FORENING, org.nr. 989 212 621
Postboks 25 Stridsklev, 3904 Porsgrunn. Girokonto: 0530 3890647
Foreningens e-mail-kontakt: a-jhalvo@online.no
Foreningens hjemmeside: www.miclis.no/tbf

Kasserer: Åse Halvorsen, Langerødvegen 4, 3719 Skien
Tlf.: 35 50 01 35 / 91595087

Styremedlem: Esther Broch, Oscars gate 53, 3725 Skien
Tlf.: 35 53 05 86 / 90015286

Styremedlem: Christian Kortner, Chr. Magnus Falsensgt. 6A, 3714 Skien
Tlf. 91894169

Styremedlem: Bjørn Erik Halvorsen, Utsikten 4, 3911 Porsgrunn
Tlf.: 35 28 95 17 / 91310296

Styremedlem: Trond Risdal, Orionvegen 88, 3942 Porsgrunn
Tlf.: 47287740

1. Varamedlem: Harald Stendalen, Wettergreens veg 5, 3738 Skien
Tlf.: 95422617

2. Varamedlem: Anne Vinorum, Raskenlundvegen 29, 3928 Porsgrunn
Tlf: 35 51 41 17

*****

I redaksjonen:

Charlotte Bakke (c.bakke@sf-nett.no), May Berthelsen (may.berthelsen@gmail.com),
Norman Hagen (nohag@online.no), Kristin Vigander (kristvi@gmail.com), Thor
Wiersdalen (thorwiers@gmail.com)

Forsidebildet: Einer *Juniperus communis*. Foto: Tove Hafnor Dahl

ISSN: 0801 - 9460

OM Å GÅ PÅ SKAREN

Når det var skare, var det som at gamle lover var sette ut av drift. Alt ujevnt var sletta ut, med ei fin kvit hard skorpe. Ein kunne springe *uppå* dei håge snofennane, det var ein fridom ein mest ikkje kunne tru på!

Å fara ive store grøfter, gjennom kronglute holt, ive søyledike, ive blaute myrar, alle stader! Berre få minuttar å springe upp til Besta, utan ski.

Når det var skare ive håg sno kunne ein springe i liene der det var bjørk og or, og hente fine kvister med raklar.

Dei som hadde høy eller lauv atti hei eller utmark fór grytidleg avstad med kjelke med eller utan hest, no måtte alt heim som skulle heim. Det gjaldt å ikkje fordrygje seg, for når soli kom blei snoen blaut og det herlege føret varde ikkje lenger.

KONKURRANSE

Trond Risdal

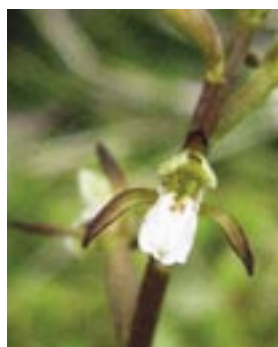
TBFs medlemmer inviteres til å delta i ny konkurranse.

Send forslag til norske og/eller latinske navn på de 8 artene til Trond Risdal, Orionvegen 88, 3942 Porsgrunn, epost: tr-risda@online.no innen 1/11-2011. Gode løsninger belønnes.

Løsning og navn på vinnere presenteres i neste nummer av *Listéra*.

Bilde 1

Bilde 2

Bilde 3

Bilde 4

Bilde 5

Bilde 6

Bilde 7

Bilde 8

Konkurransen i *Listéra* 2010-2

Riktige svar var:

Bilde 1: Rosenrot, Bilde 2: Skjoldbærer, Bilde 3: Havsivaks, Bilde 4: Klourt,
Bilde 5: Fjellarve, Bilde 6: Aksfrytle, Bilde 7: Olavsstake, Bilde 8: Kratthumbleblom.

To hadde alle 8 riktig og blir premiært: Jan Olav Johnsen og Guro Grasbekk Groven.
Hederlig omtale til to med 7 rette: Kjellaug Dorthe Nyhus og Gisle Grimeland.

Vi gratulerer. Premier vil bli overlevert ved en passende anledning.

Solblom

*Ved skigarn øvst i jordet heime
blømte noen sjeldne villblommer.
Store, solgule – Det var som
den magre raumolda
tente all sin heite lengsel
og brente den ødselt ut
i noen flyktige sommerdøgn.*

*Kronene vaks seg så overmodig store
at stengelen sviktet under dem. De sank
i myk bue gjennom lyset, sank
hjelpeløst ned i gras-skyggen.
I juli – da dogga tok til å falle tyngre –
sloknet de gule solene
i spindelveysriket, det skymme, rå,
lågt nede ved jorda.*

*Jeg tenker ofte på disse blomstene:
Livet har lært meg
at ingen stengel er sterk nok til
å bære gledens solblom.*

Dikt av Hans Børli

Fotos: Kristin Vigander

ACTAEA, NAVN FRA EN GRESK ART AV HYLL ELLER FRA EN UHELDIG ”KIKKER”?

Roger Halvorsen

Trollbær på norsk, – rett og slett. Flerårig urt med snau og knebøyd stengel. Har oftest trekopla blad og små hvite blomster i klase (fig.1) som kan nikke noe. Svartglinsende bær. Giftig. Vokser i skog og kratt, gjerne på baserik grunn. Da er vel det meste sagt om vårt norske trollbær.

Fig. 1: Trollbær *Actaea spicata*
Foto: Roger Halvorsen

Actaea er ei slekt i soleiefamilien, og den skal inneholde rundt 8 arter, alt etter hvordan man deler dem opp.

Ved siden av vår vanlige art *Actaea spicata*, som har svarte bær (fig. 2), finnes det arter med røde bær og arter med hvite bær. Av arter med hvite bær, er *A. pachypoda* (fig. 3)

Fig. 2: Trollbær *Actaea spicata*
Foto: Anna-Lena Anderberg
Publiseres med tillatelse fra *Den virtuella floran*, Naturhistoriska riksmuseet, Stockholm.

Fig. 3: *Actaea pachypoda*
Foto: Roger Halvorsen

den mest spektakulære. De hvite bæra i klasen sitter på fruktskaft som er ekstra tykke og har en vakker rød farge. *Pacypoda* betyr da også ”tykk

for”. Trollbær med hvite bær (fig. 4) men uten rød, fortykket fot, er blitt kalt *A. alba*, men den regnes også som en varietet av vår vanlige art med hvite bær: *A. spicata* var. *alba*.

En art med svarte eller mørkt rødsvarte bær kalles for *A. asiatica*

Fig. 4: *Actaea spicata* var. *alba* eller bare *Actaea alba*. Foto: Roger Halvorsen

og har en østlig utbredelse. Av arter med røde bær finnes amerikansk trollbær *A. rubra* og rødt trollbær *A. erythrocarpa* (syn. *Actaea spicata* var. *erythrocarpa*) (fig. 5). *A. rubra* har for sikkerhets skyld også vært regnet som et synonym til *A. erythrocarpa*. Lett skal det ikke være.

A. erythrocarpa har en viss utbredelse i våre to naboland, Sverige og Finland, men vanlig er den ikke, og det er påstått at den skal være funnet en gang i Nord-Norge uten at det nå kan bekreftes.

Arter av en nærstående slekt *Cimicifuga*, klaseormedruer, er noen ganger ført til slekta *Actaea*.

Fig. 5: Amerikansk trollbær *Actaea rubra* eller også rødt trollbær. *A. rubra* har også vært regnet som synonym til *A. erythrocarpa* (syn. *Actaea spicata* var. *erythrocarpa*). Foto: Roger Halvorsen

Navnet Actaea

Jens Corneliuson skriver i boka si, *Växternas namn*, om to mulige løsninger på hvordan Actaea-navnet er kommet til. I gresk finnes ”aktea” og ”akte” som betyr hyll, og Plinius, sannsynligvis den eldre, beskriver actaea som en sterkt duftende urt. Opprinnelsen til ordet skal visstnok finnes i et nå utdødd språk ved Middelhavet.

En velduftende hyll-art til tross, Linnés forklaring har langt mer schwung over seg. Ifølge Corneliuson hevder Linné at navnet sikter til en viss Actaeon (Aktaion) som på en av sine jakturer overrasket kyskhetens og jaktens gudinne Diana (gresk: Artemis) mens hun tok et bad, og som professor Knut Fægri skriver: ” – *formodentlig uten badedrakt*”. Den stakkers ufrivillige ”kikkeren” ble ganske snart etter en voldsom

død til del. Den grufulle historien er med i den romerske dikteren Publius Ovidius Nasos verk *Metamorfoser*, og da kalles han Aktaion, og Artemis har helt korrekt blitt til den romerske gudinnen for kyskhets og jakt: Diana.

Andre kilder forteller at Actaeon døde som straff for at han skrøt av at han var en bedre jeger enn Artemis eller at han forsøkte å voldta henne. Atter andre sier at han ble tatt av dage fordi han forsøkte å gifte seg med sin tante Semele som selveste Zevs var forelsket i.

Hvem var så denne Actaeon eller Aktaion som skal ha lånt navnet sitt til ei lita planteslekt på Nordkalotten?

Historien er opprinnelig gresk, så la oss holde oss til navnene Aktaion og Artemis. I den greske mytologien var **Aktaion** (gresk: Ἀκταίων) sønn av Aristaeus, som var både litt jeger, litt prest og litt gjeter, og Autoonē som var datter av den fönikiske prinsen Kadmos, bror av prinsesse Europa som i sin tur ble bortført av Zevs. Kadmos ble konge i Theben i Boeotia som er en del av Hellas.

Aktaion var en berømt helt og ble oppfostret hos kentauren Kheiron. Han ble trent opp til å bli en stor jeger av den vise kentauren. Han ble regnet som en helt i Theben, men helst er det vel hans grufulle død som har gjort han berømt, nærmest "udødelig". Det er knapt kjent noen andre beretninger om livet hans, i alle fall ikke av betydning.

Ovid forteller i *Metamorfoser* at den ivrige unge jegeren var på jakt

i fjellene rundt Kithairon i Boeotia sammen med noen venner. Jakta hadde gått fint, og på kvelden gikk de til ro.

Ikke langt fra der jegerne rastet, ligger en dal med navnet Gargafie og som var viet den ærbare Artemis (Diana). Her ligger det gjemt ei hule inne blant kalkklippene, og ved denne finnes en klar kilde som renner ut i en vid dam. Hit kom Artemis den samme ettermiddagen og fikk hjelp av sitt følge, en flokk vakre nymfer, til å ta seg et avkjølende bad. Mens hun badet i dammen, vandret Aktaion sammen med sin store flokk av jakthunder, femti i tallet er det sagt, dovent rundt etter dagens jakt. Han var ikke kjent i trakten fra før. Da kom han uforvarende på flokken av nakne, badende nymfer og en vakker gudinne. Nymfene forsøkte hylende og skrikende å dekke Artemis' nakenhet med sine kropp, mens Artemis selv rødmet som solnedgangen over å ha blitt sett naken av en dødelig mann. Hun var jo kyskhets gudinne. Hun så seg rundt etter våpnene sine, men de var utenfor rekkevidde, og hun brukte nå det eneste "våpen" hun hadde for hånden: det klare kildevannet hun badet i. Hun kastet vann over Aktaions ansikt og hår og ropte følgende til den stakkars ynglingen (Ovids *Metamorfoser*):

*"Fortell nå fritt til alle,
om du i det hele tatt kan,
at du har skuet Diana
naken uten en tråd på sin kropp."*

Fig. 6: Actaeon. Giuseppe Cesari 1603-1606.

Ved denne ene trusselen vokste det fram takkede hjortehorn fra Aktaions våte hode (fig. 6).

Halsen hans vokste seg lenger, ørene ble spisse, hendene og føttene ble til klauver, armene ble lange slanke bein, og kroppen ble kledd med flekket hjorteskin. Han var omskapt til en hjort. Han flyktet, men fikk et glimt av seg selv i den klare kilden før han la på sprang. Jakthundene hans oppfattet han straks som et jaktbytte og la på sprang etter han i en vill jakt rundt om på fjellet Kithairon. Han forsøkte å rope til hundene at han jo var Aktaion, men han hadde ingen menneskelig stemme igjen, og snart falt han som offer for sine egne hunder. Han ble

drept og spist. Etterpå så hundene seg rundt i undring etter sin herre. Det er, ifølge Ovids *Metamorfoser*, blitt fortalt at Artemis etter Aktaions død fikk stillet det raseriet som ynglingen hadde vekket hos henne.

Var det et uhell at Aktaion overrasket Artemis badende?

Nonnus var en gresk episk poet som bodde i Egypt. Han levde på slutten av det fjerde eller først i det femte århundret. Han er blant annet kjent i historien for en samling av 48 bøker, *Dionysiaca*, som han skrev. Dette verket er en tale av guden Dionysos.

Her forteller han i bok fem om Aktaions gjenferd som besøker

Diana og Actaeon. Louis Galloche 1725.

Aktaion overrasker Artemis i badet. Titian 1556-1559.

sin far i søvnen og forteller faren historien om hva som hendte da han så Artemis bade naken, at han (Aktaion) ”med fullt overlegg klatret opp i et tre for å se Artemis’ kropp med freidig blikk.” Hele historien har reint ut en noe annen karakter enn Ovids versjon, selv om beretningene om Artemis’ raseri og Aktaions død var de samme.

I den samme boksamlingen fortelles det at Aktaions foreldre til slutt fikk samlet restene av sønnen (beinrestene) og gravlagt dem.

At en av hovedpersonene i en slik historie kan inspirere kunstnere innen malerkunsten er rimelig lett å forstå. At det skal ha inspirert botanisk interesserte til å bruke navnet på det ulykkelige barnebarnet til kong Kadmos på en plantefamilie er kanskje litt vanskeligere å begripe.

Det gir liksom ingen mening, men salige Linné holdt på sitt. Hans syn på den saken er ikke endret av historien eller dratt i tvil. Røde bær, hvite bær og svarte bær for Artemis’ brennende rødme, for Aktaions bleke død og foreldrenes svarte sorg. Nei, den tanken blir vel i grunnen ganske vidløftig.

Uansett, historien om den uheldige jegeren og ”kikkeren” Aktaion er vel verdt en blomst eller flere.

Takk til Arne A. Anderberg, ansvarlig for *Den virtuella floran*, Naturhistoriska riksmuseet, Stockholm for tillatelse til å bruke bilder.

Litteratur:

- Corneliuson, Jens. 1997. *Växternas namn*. Wahlström & Widstrand.
Fægri, Knut. 1970. *Norges planter*. J. W. Cappelens Forlag AS. Oslo.

Adresse: Hanevoldvn. 15, 3090 HOF
e-post: roghalv@gmail.com

REIS UT OG SE SELV!

Magne Langerød og Åse Halvorsen

Denne oppfordringa stod å lese i årsmeldinga: Det er sikkert mange som har besøkt Tangenfeltet ved Norcem på Heistad i Porsgrunn når brudesporene blomstrer, men for dere som ikke har vært der, så anbefaler vi å ta en tur! TBF har i mange år drevet skjøtsel på området med rydding av kratt og nyskog som vokser opp. Det har gjort sitt til at orkidéene trives og blomstrer om kapp! Foruten brudesporer i hundrevis finnes også store bestander av rødflangre og breiflangre. Krysningen mellom de to flangrene kan man også finne. Ta en tur til sommeren og se selv! Bildene kan ikke erstatte opplevelsen av å se hvor fint det virkelig er.

Over: Breiflangre blant rødflangrer på Tangenfeltet juli 2009.
Foto: Norman Hagen

Under: Mengder av brudesporer på Tangenfeltet juni 2010. Foto: Åse Halvorsen

NARKISSOS, EN HISTORIE OM SELVOPPTATTHET, KVINNERS MÅTER Å STRAFFE PÅ OG VAKRE BLOMSTER

Roger Halvorsen

Gresk mytologi er full av infamiteter fylt av rettferdig visdom. Historien rundt Narkissos er historien om flere av dem, vevet sammen i sørgelige endelikt og med en vakker utgang for øyet, *Narcissus poeticus*, pinselilje.

Slekta *Narcissus* har et stort antall arter og hybrider, og flere blir det etter hvert som det dyrkes fram nye varieteter. Pinseliljen *Narcissus poeticus* er vel den "egentlige" narsissen. *Poeticus* kommer fra det latinske "poeta" som betyr skald eller dikter. I gresk finner vi ordet "poietikos" som betyr poetisk. Epitetet *poeticus* finnes både i *Hedera helix* var. *poeticus* og *Narcissus poeticus*, og er gitt plantene fordi de ofte dukker opp i antikkens litteratur.

Av pinseliljer finnes det også mange slag, men de godt voksne av oss husker sikkert de gamle, velduftende formene som prydet enhver gammel hage. De gamle formene jeg kjente fra barndommens hage hjemme, hadde litt smale og litt spisse kronblad og en vidunderlig duft. Likevel velger jeg å tro at en form med litt breiere kronblader og litt større blomst (se fig. 3), men

med samme gode duften, er den mest opprinnelige. Felles for dem alle er den korte bikrona med skarpt rød kant. Pinseliljer er for mange de vakreste og mest opprinnelige narsissene en kan tenke seg. At de er løkplanter er vel nesten unødvendig å nevne.

Narkissos

Historien om Narkissos (gresk: Νάρκισσος, trolig avledet fra νάρκη (narke) som betyr søvn, stivhet, nummenhet eller følelsesløshet), har visstnok flere versjoner (se under), men den romerske dikteren Ovids fortelling i *Metamorfoser* er nok den mest berømte versjonen. Den er sannsynligvis basert på en historie av en gresk forfatter ved navn **Partenius** fra Nikea i den vestlige delen av Tyrkia.

Partenius skal være født mellom 100 og 90 år før Kristus. Romerne tok han til fange i år 73 før Kristus, og han endte deretter opp som lærer for den romerske forfatteren **Publius Vergilius Maro** eller **Vergil**. Vergil var en av den latinske litteraturens aller viktigste forfattere som ganske sikkert også ble lest av **Publius Ovidius Naso**, eller bare **Ovid**.

Ovids versjon er likevel en del forandret i forhold til Partenius' historie. Han pyntet på historien for å gi den en breiere appell, og den ble knyttet til den blinde spåmannen Teiresias. Spåmannen spådde den skjebnen najaden (en elvenymfe) Liriope (gresk for "liljeansikt") av Thespia fikk.

Ovid skriver at hun en gang skal ha blitt sirklet inn i strømmen til elveguden Kephissos og fanget. Hun ble så forført, kanskje datidens ord for voldtekt, og det førte til at det usedvanlig vakre "kjærlighetsbarnet" Narkissos kom til verden. Ovid skriver:

*"...og innestengt av favnende
bølger som offer hun falt for hans
vold. Så bar den deilige nymfen
til verden en sønn, fra fødselen
av verdt å bli elsket."*

Den kloke og blinde spåmannen Teiresias ble så spurt av Liriope om guttens framtid, om han ville leve og bli gammel og så få se tilbake på livet. Svaret fra spåmannen var at: "Ja, om han bare ikke får skue seg selv".

Og kanskje er det her den sørgelige historien egentlig begynner.

Hos Ovid var Narkissos beskrevet som en overveldende tiltrekkende ung mann, og både kvinner og menn attrådde han, men han forsmådde dem alle. Han var i det hele en meget forfengelig og hovmodig yngling hvis store pasjon var jakt.

Det er sagt at han ikke hadde noe hjerte for andre og elsket ingen andre

enn seg selv og sitt. Alle kvinnelige skapninger derimot, ble øyeblikkelig forelsket i denne vakre yndlingen.

Echo (Ekko) (gresk: Ἠχώ, *Ēkhō* som betyr "lyd") var en svært vakker nymfe (oreade) som ble dypt forelsket i Narkissos. Hun var fra først av ei skravlebøtte som hennes nære venner, gudinnen Junos ledsagere, utnyttet på det groveste.

Alle Junos ledsagere søkte litt spesiell "oppmerksomhet" fra Jupiter, gudinnens mann, mens deres husfrue var opptatt med andre ting. Echo, som elsket sin egen stemme, bisto frivillig med å oppholde Juno med sitt endeløse prat mens venninnene fikk utført sine forsett. Echo selv fikk aldri oppleve Jupiters elskov, men hun ble den som Juno straffet.

Å gjøre henne stum var det lite gagn i. Det kunne bare framkalle medlidenhet med Echo. Straffen ble i stedet reint ut sadistisk ved at Juno gjorde Echo i stand til bare å gjenta de siste orda når noen snakket.

Noen tid etter møtte hun så Narkissos og ble dypt forelsket. Men den smellvakre ynglingen var altså bare i stand til å elske seg selv og sitt. I dag ville vi vel kan hende kalle slikt selvopptatthet?

Echo så Narkissos første gang en dag han var på jakt med noen venner, og hun ble mildt sagt betatt og begynte å følge etter han på avstand, nok til å se han og nok til ikke å bli sett. Jo nærmere hun kom, jo mer påtrengende ble begjæret etter han.

Men hun kunne selvfølgelig ikke, på grunn av sin nye "skavank", bare gå opp til han og forsøke å forføre

Fig. 1: *Echo og Narcissus* av John William Waterhouse, olje på lerret, detalj, 1903, Walker Art Gallery, Liverpool, England.

han. Hun gjemte seg og håpet på at han kom til å si noe som gjorde at hun kunne uttrykke hva hun følte når hun gjentok det Narkissos sa.

En dag går den unge jegeren seg vill og blir skilt fra jaktkameratene. Da roper han ut: "Er det noen her?" – og Echo svarer: "Noen her!" Narkissos roper: "Kom til meg!" Svaret blir: "Kom til **meg!**" Narkissos: "Hvorfor unngår du meg da?" Ekkoet lyder: "Hvorfor unngår du meg da?" Ynglingens rop: "Så må vi møtes her!" Hun gir det svaret hun kunne gi: "Vi møtes her!" Så trer hun fram for Narkissos i glede for å slå armene om halsen på den hun elsker. Han springer imidlertid unna og skriker: "Heller vil jeg dø enn at du skal eie meg!", og svaret hennes blir: "Du skal eie meg!"

Fig. 2: John William Waterhouse: *Narcissus*. Her ser vi at Waterhouse har brukt samme modellen til Echo som på bildet over. Tør vi anta at kunstneren her har tenkt seg Echo som vandrer blant pinseliljene i sorg?

Fortvilet over å bli vraket, men fortsatt full av kjærlighet til den vakre ynglingen, forsvinner hun inn i skogen og gjemmer seg. Lengselens kvaler rir henne, hun sykner hen i sorg, kroppen fortæres, skjønnheten visner hen, tilbake blir bare bein som siden blir til stein, – og til slutt er det bare stemmen som blir igjen, ekkoet.

Nymfer fra elver, vann og berg, på samme måte som mange unge menn, mener at de blir holdt for narr av Narkissos, og noen, visstnok en mann (se nedenfor), sender sine bønner til himmelen:

”O, om han engang selv kunne bli forelsket og aldri den elskede nå!”

Nemesis, hevnens gudinne, eller snarere ”skjebnens rettferdige gjengjeldelse hvis man er ond”, hørte denne bønningen og sendte Narkissos inn i straffedommen, verre enn noen kunne forestille seg.

Noen påstår også at det var kjærlighetsgudinnen Afrodite som i raseri grep inn fordi Narkissos avviste alle som ble forelsket i han.

Flere forskjellige versjoner slår imidlertid fast at han, etter å ha avvist sine mange friere, ble forbannet av gudene til å bli forelsket i den første mannen som han får se for sitt blikk.

En dag finner han en dyp, klar og kjølig kilde. Mens han drikker ser han speilbildet av seg selv for første gang i livet og forelsker seg i den vakre gutten han ser, uten å forstå at det er han selv han ser bildet av.

Det er sagt at Liriope mistet sitt løp og ble til en kilde, og at det var den

som Narkissos lå og speilet seg i. Han blir liggende i graset ved kilden og stirre betatt på sitt eget speilbilde med beundrende blikk i lange tider. Ovid skriver:

*”Forgjeves etter seg selv han lengter,
elskeren er den samme som elskes,
den som begjærer er den som begjæres,
den som tenner og den som brenner.
Kyss etter kyss på den svikefulle kilden han spiller.
Hvor ofte dykker hans armer ikke,
begjærlig ned i dens bølge
for å favne halsen han ser men som aldri han lykkes å fange!”*

Han blir aldri mett på det han ser og lider de samme kvaler som Echo led. Han verken spiser eller sover. Da han endelig forstår hvem speilbildet er og forstår at dette er en umulig kjærlighet, river han i stykker klærne sine, pisker seg, og livskraften driver ut av han.

Noen mener han falt i kilden og druknet, andre sier han bare ble tynnere og svant inn til han døde. Echo og nymfene som elsket han, kom til kilden for å sørge over han, men fant ingenting.

Metamorfosen, omskapelsen, hadde skjedd. Han var skapt om til en ny og vakker blomst som vokste fram ved kilden. Den hadde reint hvite kronblad som kranset en rød sirkel: narsissen.

Fremdeles, sies det, kan man høre Echos stemme, i skogene eller

Fig. 3: Pinselilje *Narcissus poeticus*, fra parken i Ås, Akershus. Foto: Roger Halvorsen

Fig. 4: Pinselilje *Narcissus poeticus*, en litt mer moderne utgave, fra Hanaval, Hof i Vestfold. Foto: Roger Halvorsen

fjellene hvor hun gjemmer seg.

Sant er det vel at de fleste av oss har hørt ropa hennes på tur ute i naturen.

Flere versjoner

Det er kjent flere versjoner av historien som er ganske like den til Ovid. Partenius fra Nikea er alt nevnt som en tidlig forfatter. **Pausanias** var en annen, og hans versjon er en god del forskjellig fra Ovids. Han fant det helt usannsynlig at noen ikke kunne skille et speilbilde fra en virkelig person og siterer en mindre kjent versjon der Narkissos hadde en tvillingsøster. De kledde seg likt

og jaktet sammen. Narkissos ble forelsket i søsteren, og da hun døde, lengtet han så sårt etter henne at han lot som om speilbildet han så i kilden, var søsteren.

Nå er det også funnet enda en versjon som skal være eldre enn alle de øvrige kjente versjonene og som ble funnet i et lager med gamle papyrusmanuskripter i Oxford. Den forteller om en Narkissos så vakker at et stort antall menn (men ikke Echo eller andre nymfer eller kvinner for den saks skyld) ble svært forelsket i han. Hans endelikt var langt fra så ”vakker” og blomstrende som Ovid beskrev. En ung mann, Ameinias,

ble forelsket i Narkissos som avviste hans kjærlighet. Narkissos ble lei av den andres hengivenhet og sendte han et sverd i gave. Ameinias forsto meningen med gaven og drepte seg selv med sverdet foran døra til Narkissos. Idet han døde, forbannet han Narkissos. Narkissos, som så blir forelsket i sitt eget speilbilde, ender i denne versjonen sitt liv i et blodig selvmord.

Doctor B. Henrys ved universitetet i Oxford mener at forfatteren til dette dokumentet kan ha vært den Partenius som er nevnt over, og at denne versjonen er omtrent et halvt århundre eldre enn de andre kjente versjonene.

I ettertid er historien om Narkissos blitt brukt i kunsten, både litteraturen

og billedkunsten. Den har til og med gitt navnet til en sinnslidelse, narsissisme eller narsisme, som vel best kan oversettes med selvdyrking eller kanskje selvkjærlighet. Det er sagt at mytens figur, Narkissos, for grekerne sto for arroganse og følelseløshet, fordi han følelsesmessig var helt ”nummen” mot dem som forelsket seg i utseendet hans.

For oss andre, hagemennesker og botanikere, er og blir narsissen en vakker blomst vi beundrer, bare ikke med en ”nummen” forelskelse. Men tenk å skape så mye historie ut av en vakker blomst!

Adresse: Hanevoldvn. 15, 3090 HOF
e-post: roghalv@gmail.com

Villblomstenes dag

På Villblomstenes dag 2010 var det 12 turer i Telemark. Hele 275 personer så blomsterprakten rundt omkring i fylket denne dagen. Telemark Botaniske Forening har markert seg positivt med den store aktiviteten gjennom hele perioden. Den 19. juni i 2011 er det 10. gangen Villblomstenes dag arrangeres i Norge og Sverige. NBF oppmuntrer turledere til å markere at dagen feirer 10 år i Norge. Del gjerne de gode idéene med andre. Lykke til med arrangementet også i 2011.

May Berthelsen

Nabolagets ville vekster: BUROT – STYGGEN

Anders Often

Googler man ”World’s ugliest plant” er første treff den gigantiske kjempekala *Amorphophallus titanum*. Blomsten ser ut som en hvalpenis halvveis omkranset av et gammelrosa plisséskjørt. Likevel – stilig blomst mener nå jeg. Burot derimot! Det er plantenes Bush. Det er ikke mye grandios over den. Og når den i tillegg er allergifremkallende og fortrenger andre arter er det ekstra lett å mislike arten. Men bitte litt interessant er den faktisk – og en sjelden gang litt vakker, og litt morsom å finne – men det er helt unntaksvis.

Jeg må innrømme at jeg ikke greier å tenke meg en norsk plante som mer velfortjent kan kalles stygg enn nettopp burot *Artemisia vulgaris*. Den er grågrønn, har små, uanselige blomster, er svært allergifremkallende, den fortrenger annen vegetasjon og den visner og krøller seg sammen, til noe visst tjafs.

Den er vanskelig å ta gode bilder av, den har en mislykket og tam duft i forhold til andre *Artemisia*-arter – og den har et irriterende navn da den knapt vokser ved de buene jeg har vært ved. Da er det bedre med det svenske navnet gråbo, det danske grå bynke eller engelske mugwort/common wormwood.

Pussig nok er navnet på byen Chernobyl – altså stedet med atomkraftverkkatastrofen i 1986 – avledet av *chornobyl*, et ord som på ukrainsk visstnok betyr stedet der det gror burot (se Wikipedia).

Det kan sikkert stemme for arten er vidt utbredt i Europa–Nord-Afrika og østover på steppeområder i Asia, og innført som ugras til andre verdensdeler.

Spontan i Norge?

Når Reidar Elven skriver i siste utgave av Lids flora om burot ”Kanskje heimleg på havstrand og i berg og ur; truleg innført ellers”, er dette en temmelig snill og godlynt behandling av en etter min mening mest sannsynlig skrotemarkinnslepen slask – alle andre steder enn kanskje på havstrand.

I nye svenske lokal-floraer, for eksempel Smålands flora fra 2007² skilles det ut en varietet kalt *A. v. var. coarctata*, og da som en opprinnelig form som vokser på havstrand. Denne skal ha smalere bladsegment enn hovedformen, og disse skal være sølvaktig hårete både på over- og undersiden.

Burot tar plassen. Her ved den nylig fraflyttede (senere revet) Ås brannstasjon. Foto: Anders Oftan

I siste utgave av Lids flora er det nevnt at burot er formrik, men det er ikke tatt med navnsatte, subspesifikke taksa.

I sitt uovertrufne verk Norges planter fra 1958-1960 tilkjenner Knut Fægri en viss usikkerhet med hensyn til burotas status. Som pollenanalytiker henviser han til funn av *Artemisia*-pollen i kjerneprøver fra rett etter isavsmeltingen og mener at dette muligens kan stamme fra burot, noe som i så fall vil vise at arten er gammel i norsk flora.

I dag vil nok de fleste mene at dette pollenet ikke stammer fra burot, men fra ulike høyarktiske *Artemisia*-arter – en plantegruppe det finnes ganske

mye av sirkumpolart, men som av en eller annen grunn har forsvunnet fra Norges nåtidige flora – bortsett fra den ytterst sjeldne norsk malurt *A. norvegica*.

Men på tundraen i Nord-Amerika er det mange polare, norsk malurtlignende *Artemisia*-arter – og de er også ganske vanlige. Selv er jeg så sikker som en ikke-palynolog kan være på at det er pollen fra slike arter som gjenfinnes i 10-25000 år gamle sediment – ikke burot.

Burot er dessuten trolig for varmekjær til å kunne ha vokst under de klimaforhold som rådet i den første avsmeltningsperioden. Arten er jo nesten utelukkende sør- til boreonemoral – selv i dag. Man skal ikke langt vekk fra urbane strøk langs kysten av Sør-Norge – eller langt opp i dalene – før den blir sjelden.

Selv erfarte jeg dette for noen år siden. Det var sammen med Tore Berg at vi streifet rundt og registrerte kulturmark litt øst for Elverum¹. Enga var fin og gubben trivelig så det var på mange måter en god dag. Og da gubben i tillegg midt i kaffedrikkinga – på trammen etter at krysslista vel var unnagjort – henslengt mellom et par kaffesuper lurte på om vi ville bli med bak låven og kikke på *Artemisia norvegica*, ble dagen uforglemmelig.

Ja for det var der den vokste – norske malurt. [Latinsk navn datt ut av gubben med den største selvfølge. Helt sant!].

Nå kan man selvfølgelig straks si at forekomst av norsk malurt på et torp øst for Elverum er umulig, så det var knapt grunn til å hoppe i

været. Men jeg har opplevd det flere ganger: at det totalt usannsynlige likefullt er svært interessant! For selv om det med 100 % sikkerhet ikke er det først annonserte, finner man med stor sannsynlighet noe annet interessant; det er jo ikke uten grunn at vedkommende med lokalkunnskap har reagert, og lagt merke til fenomenet – og kanskje kikket i ei bok, eller snakket med en lokal ekspert – men havnet på riv ruskende gærn't navn.

Synet som møtte oss på Blikkberget sitter spikret i hukommelsen. Det var den mest gedigne burot noen gang sett nord for Sinsenkryssset: 2-3 m høy, gjødslet og pent stelt, i et steinsatt, vakkert lite blomsterbed. Vi mannet oss opp og avkreftet hypotesen om norsk malurt, og tenkte at gubben ville bli skuffet, men aldeles ikke. På Blikkberget – og ellers i skogstraktene øst for Elverum – er burot og norsk malurt omtrent like sjeldne, det vil si den siste vokser ikke der i det hele tatt mens den første vokser der, men svært, svært spredt. Feil navnsetting var ikke så mye å ta på vei for. Gubben var vel fornøyd.

Ekkelt pollen

Burot har fåblomstra korger med bitte små, selv- eller vindbestøvede blomster. Et stort antall korger gjør at hver plante produserer mye pollen. Den varsles til og med som egen art i pollenvarsel, sammen med blant annet gras- og bjørkepollen og andre viktige pollenprodusenter.

De andre artene i malurtslekta er

Burot i knopp her ved Ås stasjon juni 2009.
Foto: Anders Often

sjeldne i Norge, slik at pollen fra disse utgjør en forsvinnende liten andel pollen til sammenligning med det som kommer fra burot. Det at mengden burotpollen varsles viser to ting: det kan være mye av dette pollenslaget, og det er en art med et sterkt allergent pollen. Nå er slekta *Artemisia* kjent for å innholde arter med virksomme stoffer, e.g. ekte malurt *A. absinthium*, abrodd *A. abrotanum* og estragon *A. dracunculus* så det er rimelig at også pollenet er ubehagelig for den som ikke tåler det.

Med til motsetning fra de fleste andre planter som er plagsomme for allergikere (for eksempel gras,

Burot som flogplante i spisslønn, UMB, Ås juli 2007. Foto: Anders Often

bjørk), og som det knapt kan gjøres noe med, er det mulig å tenke seg at burot kan utryddes – eller nesten i alle fall³.

Mye kan gjøres med lusing, men også med mer omtenksum, urban arealbruk. Burot som slår seg opp i byen og på og rundt andre bebodde steder er ofte et tegn på vanskjøtsel.

Derfor er jeg helt enig med for eksempel Inger Hilmersen, leder for Oslo fylkeslag av Norges Astma- og Allergiforbund, når hun sier: ”Napp opp en burot du også” (<http://www.dagbladet.no/dinside/2004/04/14/395793.html>). Det er overkommelig – og det hjelper astmatikere, og da spesielt på ettersommeren når burota

fortsatt står og blomstrer etter at de andre – for allergikere problematiske artene – stort sett har gitt seg. Burota er altså et vellykket ugras, en opportunist som tar de mulighetene som byr seg.

Litt blomster- og spredningsbiologi

I hver korg er det 12-20 tvekjønnede blomster, og noen få hunnlige, alle fertile. Det er vind- og selvbestøvning. Frukten er ei fnokkfri nøtt – ikke noe sveveapparat her – som bare faller ned og spres med jord og vann og tilfeldighet. Mangel på spredningsbiologisk raffinement kompenseres av gigantisk frøsetting, varierende fra 500 000 til 700 000 frø

Burot på senhøsten etter at frøene er spredt og korgdekkbladene sitter igjen og gir den litt vakre vinterstanderen. Foto: Anders Often

Burotstyggjen foran hva som en gang ble kåret til Norges styggeste rådhus: Tynset rådhus. Foto: Anders Often

pr. plante⁴. Og frøene finner man rundt over alt i bebygde og beferdede områder.

For noen år siden hadde vi et prosjekt på jobben hvor vi samlet bøss i bunnen av estiske tømmerbåter og la til spiring, for dermed å se hvor mye som fulgte med av fremmede arter til norske tømmerterminaler og cellulosefabrikker⁵. Fra noen hundre liter oppsop fra bunn av 9 estiske tømmerbåter spirte vi frem 201 arter av blomsterplanter. Og burotfrø var det i de fleste av båtene. Ikke mange frø, men noen i nesten hver prøve. Litt slik med planten også. Hist og pist og slår seg opp hvis det er passe skrotete og passe stabilt.

Burot er i utgangspunktet en flerårig, tueformet plante med treaktig rotstokk. Men nedre del av stengelen er rotslående slik at den kan danne små kjerr. Disse rotslående stenglene gjør at den også spres vegetativt ved mekanisk oppdeling. Et på alle måter vellykket ugras!

Og på toppen av dette er arten trolig allelopatisk, det vil si at dens aromatiske innholdsstoffer ikke bare prøver å avskrekke bitende og sugende insekter, men også virker hemmende på andre planter som forsøker å vokse i nærheten⁶. Det er med andre ord grunn til å bukke seg i pollenstøvet for denne tilpasningsdyktige rakkeren.

Under- og oversiden av blad av burot. Foto: Norman Hagen

Men da – når den et øyeblikk er uoppmerksom på grunn av den uvante ærbødigheten – ta et godt

tak og rykk den opp med rot og hele sulamitten. Men pass på ryggen. Den er gjenstridig, som en gaddafi.

Noter

¹Oftan, A. 2002. Vanlige arter er også sjeldne noen steder: burota *Artemisia vulgaris* på Blikkberget. *Blyttia* 60 (1): 35-36.

²Edqvist, M. & Karlsson, T. (red.) 2006. *Smålands flora*. SBT-förlaget, Uppsala, 880 s.

³Godø, M. 1997. 1. Buroten står i full blomst: Tøff sommer for allergikerne. 2. Han tar ljàen i egne hender. 3. Dugnad hjalp i Trondheim. *Aftenposten* side 11, fredag 8. august 1997.

⁴Korsmo, E., Vidme, T. & Fykse, H. 1981. *Korsmos ugrasplansjer*. Norsk landbruk/Landbruksforlaget, 295 s.

⁵Oftan, A., Stabbetorp, O. & Økland, B. 2006. The role of imported pulpwood for the influx of invasive plants to Norway. *Norwegian Journal of Geography* 60 (4): 295-302.

⁶Barney, J.N., Hay, A.G. & Weston, L.A. 2005. Isolation and characterization of allelopathic volatiles from mugwort (*Artemisia vulgaris*). *Journal of Chemical Ecology* 31 (2): 247-265.

I TENERIFES HAGE

Eller: en lykkelig morgenstund

Kristin Vigander, tekst og foto

Jeg er i et fremmed land. Jeg vet det skal være frodig her, men jeg er helt uvitende om hva som finnes av flora i omgivelsene. Når jeg sitter på bussen på vei fra flyplassen til hotellet, kan jeg ikke la være å kikke ut. Og jeg ser ikke etter flotte hus eller severdigheter, jeg er sugen på å finne elveleier, skrotemarker og veikanter, for jeg gleder meg til å gå på oppdagelsesreise i Tenerifes hage.

Når jeg snakker om hage, så tror kanskje leserne at jeg mener en botanisk hage der plantene er sirlig organisert i bed og med skilter på. Men nei da.

En morgen før bylivet våkner for alvor, tar jeg meg en rusletur rundt i området der jeg bor. Jeg finner en sti, og går etter lyden: kraftig fuglekvisper, et hurlumhei av spennende lyder. Jeg har mitt fuglekamera med god zoomlinse over skulderen, og mitt makrokamera i hånden. Og mitt lille ekstra makrokamera i lommen.

Jeg har tidligere skrevet om 'Mossbergs hage' og om 'Øyvinds hage', og nyter nå denne morgenen i 'Tenerifes hage'. Det blir selvsagt et begrenset lite område fra denne fantastisk frodige øya, men det blir min lille morgenopplevelse. Jeg

tenker at hvis det finnes noe som kan kalles lykke, så er dette faktisk lykken: Få lov til å flanere alene på denne måten, tenke på hva jeg skal finne, tenke på hva jeg kan skrive om, ikke ha problemer, bare nyte og kose meg med dagen og tiden.

Min lille sti går oppover i landskapet, jeg ser at jeg kan komme opp og få utsikt over hele området, og jeg er nysgjerrig på hvordan det ser ut der oppe.

Men jeg bruker tiden, og tar et overblikk over omgivelsene: Mange forskjellige kaktuser (sikkert flere arter), *Euphorbia*-busker, noe som ligner liljer, utsikt til en havstrand der nede, og en sti som går oppover.

Og så ser jeg rett ned på bakken ved føttene mine: Her er det jo fullt av de vakre lilla blomstene som jeg har sett så mye av på Gran Canaria. Den som ser så unnselig ut når det er skygge, men som åpner seg i solen og lyser så vakkert mot meg. Den har et nettverk av stilker og blader, og blomstene er så søte. Den må jeg jo få tatt bilder av, og jeg må iallfall finne ut hva den heter.

Det er jammen godt å ha venner som kan hjelpe meg med bestemmelsen: Dette er en *Fagonia*, som tilhører *Zygophyllaceae* – leddbladfamilien.

Fagonia sp.

Min lille vakre lilla blomst kan være *Fagonia cretica* eller *F. albiflora* (behåringen som fremkommer av nærbildene, kan tyde på det siste).

Så lyser det sterkt blått mot meg. Jeg ser med en gang at dette må være en plante i rubladfamilien, men hvilken? Er dette noe vi har i Norge? Neppe. *Echium*, ja – som vår ormehode. Men denne er liten og holder seg nær bakken.

Echium (antagelig *bonnetii*).

Det kan faktisk være en *Echium bonnetii*, som er endemisk for Tenerife. Bladene kan tyde på det.

Ojsann – en *Kickxia* dukker plutselig opp midt i den lille kvisthaugen på bakken. Denne kjenner jeg jo fra før. Jeg tror dette er en *Kickxia scoparia*, som er endemisk for Kanariøyene.

Kickxia (antagelig *scoparia*).

Denne morsomme gule planten tilhørte maskeblomstfamilien, men er som så mange andre arter 'flyttet over' til kjempefamilien.

Men denne kjenner jeg! En tranehals må det være. Ja, ganske riktig tranehals – *Erodium* – og ifølge mine ekspertvenner er dette muligens *Erodium moschatum*.

Denne finner jeg i Lids som moskustranehals. Den lukter sterkt av moskus, og er funnet i Fredrikstad-området som ballastplante.

Erodium (antagelig *moschatum*).

Ser jeg en setermjelt der borte? Den vakre blåfargen kan da ikke være til å ta feil av? Nei, dette er en *Bituminaria bituminosa* (syn. *Psoralea bituminosa*).

Bituminaria bituminosa

Jeg leser senere at dette er en giftig plante, og at bladene gir en tjæreaktig lukt.

Ved steingjerdet vokser det en spennende plante som jeg bare **må** undersøke nærmere. Den har store vakre, liljeaktige blomster, og er slik at jeg kunne tenkt meg å ha den i hagen min som staude. Men den overvintrer vel neppe i kulda. Det er en *Asphodelus aestivus*.

Asphodelus aestivus

Syreplantene er fantastiske! Klaser med store rosa fruktdekkblad som gir bakken en vakker rødne farge. Dette er *Rumex vesicarius*, som tilhører *Polygonaceae* – slireknefamilien.

Og så har vi jo lavendelen – den lille dronningen som dukker opp overalt. Høyreist og vakker, og med en intenst blå farge.

Rumex vesicarius

Vandrehvitvinge *Pontia daplidice*

Duften er aromatisk, og det er ikke underlig at lavendel brukes i såper og parfymer. Det er flere lavendelararter på Kanariøyene, og akkurat hvilken art jeg har funnet her, vet jeg ikke. Det kan være *Lavandula canariensis*, som er svært vanlig på Tenerife.

Lavandula (antagelig *canariensis*).

Sommerfuglen på bildet er en vandrehvitvinge (*Pontia daplidice*), som også er funnet i Norge.

Og hele tiden mens jeg går og koser meg med alle flora-inntrykkene, har jeg den lille viltre kanarigransangeren (*Phylloscopus canariensis*) i nærheten, som underholder meg med sine korte, kraftige pipelyder. Det er en ekte 'kanarifugl', endemisk her, en trivelig liten turkamerat, som slett ikke er så vanskelig å få fotografert.

Kanarigransanger *Phylloscopus canariensis*

Poenget med denne lille artikkelen var ikke å presentere Tenerifes flora, da måtte jeg ha skrevet en bok. Det var bare en liten oppfordring til alle som er ute og reiser: Gå ut og kos dere i veikanter og på skroteplasser. Det er der det skjer!

Du kan finne en blomst, en larve, en sommerfugl, en bille. Det du finner kan kanskje gjøre deg lykksalig for

en dag! Ingenting kan måle seg mot en slik stund i naturen.

Så heldige vi er, vi som har denne interessen – vi kan få en lykkelig dag bare ved å gå ut i veikanten på et fremmed sted en tilfeldig dag.

Jeg samler på lykkelige dager, og er takknemlig for denne dagen på Tenerife.

NYTT FRA STYRET VÅREN 2011

Vi har nylig avviklet vårt årsmøte med rekorddeltakelse, og vi er inne i foreningens 31. år. De valgbare styremedlemmene ble i år som i fjor gjenvalgt uten benkeforslag og kampvotering, og det sier jo sitt om at vi i styret trives sammen og føler vi har medlemmenes fulle tillit. Der det i år er endringer, er i *Listéra*-komitéen og valgkomitéen. Vi takker de som går ut for innsatsen og ønsker de nye velkommen. Våren lar vente på seg i år med fortsatt mye snø på bakken, men blåveisen er sett på Brattås og marsfiolen blomstrer på Bakken.

Turprogrammet er klart til utsendelse og er innholdsrikt som alltid. Vi prøver oss igjen på en weekendtur, denne gangen lagt til øvre Telemark med overnatting på Nutheim. Påmeldingen til sommerekskursjonen har, før påmeldingsfristen er utløpt, 25 påmeldte. Vi ønsker hverandre en fin tursesong med mange fine blomsterfunn.

For styret Esther Broch

Listéra for 20 år siden: HELLER IKKE I ÅR

Øyvind Skauli

Det har vært et fint år for linstorskemumm i 1991. Og alle planter jeg så var normale. Er en art tallrik, så har vi jo et eget blikk for eventuelle varianter, – unormale individer.

Første gang jeg fant – og fotograferte – en symmetrisk gul raring med 5 sporer, forsto jeg at det var en *Linaria vulgaris*. Der overgikk jeg Linné, som i følge Fægri (II, s. 210) ga den et eget artsnavn: *Peloria pentandra*, før han også fant ut av det – svensken.

Saklig sett er i dag en pelorie den form for misdannelse som gir en symmetrisk blomst der den normale er usymmetrisk (zygomorf). Det er altså samme fenomen jeg har sett på toppen av enkelte revebjeller i hager. Det var i august -78 jeg fant min første 'Pentandra'.

Året etter bilte jeg til Fornebu. Før jeg parkerte, slappet jeg av utenfor flyplass-gjerdet med en kopp termoskaffe, og tok så en rusletur langs den tids grønne veikanter.

DER sto en toppstillet 'Pentandra!' Og der, – og der. En hel klynge av dem! Var de altså vanligere enn jeg ante?

Sommeren etter var det samme prosedyre på samme sted ved Fornebu. Alle torskemunnene på selvsamme sted var nå aldeles

vanlige. Og så ble alt grønt fjernet og erstattet av asfalt og nytt lyskryss.

Årene gikk, og jeg så aldri Pentandra'en igjen, før jeg anskaffet 'The Illustrated flora of Britain and Northern Europe' (M. Blamey, C. Grey-Wilson). Der sto 'peloric form' avbildet under omtale av *L. vulg.* = Common toadflax (som betyr paddelin!). Teksten sier at *L. vulg.* noen ganger opptrer med en regulær 5-sporet krone, når den kultiveres i hager. Hva har leserne sett av peloriske torskemunn? Jeg så dem aldri igjen. Heller ikke i år! Støter du på den – eller andre pelorier – så vet jeg flere som gjerne vil oppleve rariteten, så vær observant, og: Ring!

OPPRETTELSE AV NY KARTLEGGINGSGRUPPE FOR VEKSTER

Bjørn Erik Halvorsen

På årsmøtet 25. februar 2011 ble det vedtatt å opprette en ny ”Kartleggingsgruppe for vekster” i TBF.

Dette er en gruppe som skal være en naturlig fortsettelse av det arbeidet som ble utført av Floraatlas-komiteén. Floraatlas-komiteén ble avvirket i sin daværende form på årsmøtet ett år tidligere. I tillegg får denne gruppa flere nye arbeidsoppgaver. TBFs lover må tilpasses disse endringene. Disse lovendringene vil bli foreslått på TBFs årsmøte neste år.

Floraatlas-komiteén arbeidet med karplanter. Den nye gruppa har som mål å arbeide med vekster i vid forstand. I tillegg til karplanter vil den nå også strebe etter å kartlegge moser, lav og sopp.

Floraatlasen ble oppdatert i en database på Bjørn Erik Halvorsens hjemme-PC. Kartleggingen i den nye gruppa skal basere seg på oppdateringer i det felles nettstedet Artsobservasjoner.no. Dette gir en betydelig større grad av fleksibilitet.

Kanaliseringen gjennom en enkelt person, både for innlegging og uthenting av registreringer forsvinner, ved at dette nettstedet er tilgjengelig for alle. Arbeid pågår nå for å overføre registreringene i

Floraatlasen til Artsobservasjoner.no.

Det ble avholdt styremøte i TBF 3. mars 2011. Her ble 4 personer utvalgt til å inngå i den nye gruppa. Disse er: Esther Broch, Trond Risdal, Kjell Thowsen og Bjørn Erik Halvorsen.

Det er mange gode kandidater i TBF som kunne vært med i denne gruppa. De som nå er utpekt, innehar lang erfaring og mangfoldig kompetanse om vekstene i Telemark. Ved at styret utpeker hvem som skal inngå i gruppa, får man fleksibilitet ved at man ikke er avhengig av et årsmøte for å gjøre endringer.

Den nye gruppa hadde sitt første planleggingsmøte 7. mars 2011.

Hva er så arbeidsoppgavene til denne nye gruppa? I forslaget på årsmøtet ble dette listet opp i fire punkter.

Det første punktet sier: ”hjelp medlemmene til å komme i gang med å bruke GPS og nettstedet Artsobservasjoner.no”. Vi ønsker at mange av TBFs medlemmer selv skal registrere sine planteobservasjoner på Artsobservasjoner.no. Dette er kompetanseoppbyggende og vi tror at dette vil øke medlemmenes interesse for å drive kartleggingsarbeid av vekster.

Det er viktig at vi hjelper medlemmene med å gjøre sine første registreringer. Dette krever at de kan bruke GPS og blir registrert som brukere i Artsobservasjoner.no.

Turkomitéen i TBF planlegger å bruke første tur som en opplæring i GPS-bruk. Turdeltakerne vil samtidig bli forespurt om de ønsker videre opplæring i hvordan registreringen gjøres på nettet.

Videre opplæringsplaner blir satt opp på grunnlag av dette. Dessuten finnes det god brukerdokumentasjon på Artsobservasjoner.no.

Det andre punktet sier: ”hjelp medlemmene med å artsbestemme vekster som de er usikre på”.

Den nye gruppa er spent på hvordan dette vil fungere. Det er mangfoldig kompetanse hos de fire som nå er i kartleggingsgruppa.

Men, de kan på ingen måte vite alt om norske vekster. De er i gang med å etablere et kompetansenettverk som de kan basere seg på når de trenger ekspertbistand.

Det er viktig at den som trenger hjelp med en vekst greier å dokumentere funnet best mulig.

I første omgang ber vi om gode fotografier og detaljert beskrivelse av vekststedet. Det vil si høyde over havet, soleksponering, andre vekster på stedet, hva veksten vokser på, etc. Vi vil senere komme tilbake med

orientering om hvordan man selv kan ta belegg av en vekst.

Men, NB: Ta bare med belegg av planter som det fins mange av på et sted. Vi skal ikke utrydde en lokalitet for skaffe til veie et belegg!

Det tredje punktet sier: ”bidra til at viktige funn blir dokumentert i et sentralt herbarium”.

Floraatlas-komitéen har i mange år brakt med seg viktige belegg til det sentrale herbariet på Tøyen i Oslo. Dette vil den nye gruppa også fortsette med. Det er derfor viktig å ha nøyaktige GPS-koordinater slik at gruppas medlemmer er i stand til å gjenfinne et funn som bør belegges.

Det siste punktet sier: ”koordinere organisert kartlegging av vekster i Telemark”.

Undertegnede har fått kritikk for å ha benyttet vanskelige ord, men jeg tror de fleste henger med på hva som menes. De siste 10 årene har det vært mange organiserte kartlegginger i Norge. I 2010 var det også en kartlegging i Telemark, ved at et par medlemmer oppsøkte lokaliteter i Siljan kommune.

Vi går med tanker om å sette opp kartleggingsturer i Sauherad, Nome og Bø, og eventuelt i Nissedal kommuner i 2011.

De fire i gruppa vil benytte TBFs hjemmeside til informasjon om planlagte aktiviteter utover i 2011.

SOLBLOM – *Arnica montana*

Kristin Vigander

I dette nummeret av *Listéra* kan du lese diktet *Solblom* av Hans Børli. Det er derfor nærliggende å presentere denne planten litt nærmere.

Solblom *Arnica montana*

Solblom *Arnica montana* er en flerårig, 20-60 cm høy urt. Bladene er grunnstilte, ovale til elliptiske, oftest bredest ovenfor midten. Den ser ut som en stor, kraftig og gul prestekrage, men bladenes form og stilling er ikke vanlig blant kurvblomster, de minner mer om dunkjempe. Planten har en aromatisk duft, men meget bitter smak.

Solblom har tidligere vært en vanlig art i beitemark og slåtteeuger i lavlandet i Sør-Norge, men arten har gått sterkt tilbake. Den står nå på rødlisten som sårbar (VU-

vulnerable). Tilbakegangen skyldes først og fremst gjengroing på grunn av mindre slått og beite, og på grunn av granplanting og annen kultivering. Solblom gir seg fort i kamp med høyt gress, den er avhengig av mye lys, og kan tape i kamp mot konkurrenter hvis det gjødsles.

I *Listéra* nr 1 1996 har Roger Halvorsen omtalt et funn av solblom fra Siljan. Han skriver der at Tokke er et av 'kjerneområdene' for solblom i Telemark, og at det er kjente forekomster fra Hjartdal, Fyresdal, Kviteseid og Kragerø. I Artsobservasjoner er det bare registrert to funn av solblom i Telemark etter år 2000. Det ene er registrert av Trond Eirik Silsand i Bjørkedal (Fosse), det andre funnet er fra Grorudvann (Siljan), og er registrert av Trond Risdal.

Den gullgule planten fortjener så absolutt sitt navn solblom, og kan også gå under navnet gullblom. Men solblom har også mange andre folkenavn, og mange av disse henspiller på plantens bruk i folkemedisinen.

Arnikatinktur fra apoteket har vært et velkjent husråd, og skal være smertestillende og betennelsesdempende, brukt utvortes mot blant annet forstuelser, bloduttredelser, brannskader, insektstikk osv.

Men den brukes også i homøpatien mot sjokk, smerter og kramper.

I gamle dager brukte man også å koke solblom-bladene i øl mot gikt-smerter. Det skulle etter oppskriften være sterkt Danzigerøl, og legemiddelet ble kalt pryssing (etter Preussen). Herav navnet ølblom.

Blomstene og bladene har også vært brukt som tobakkerstatning. Dette bygger på gammel tradisjon, og tok seg opp under siste krig. Tobakksblom (Mountain tobacco) eller snusblad er derfor også navn som har vært brukt på solblom.

I barnelek har blomstene blitt brukt en del, særlig i sørvest-Norge. Man plukket av randkronene på samme måte som med prestekrage, og sa visse ord, for eksempel: 'Leva – døy'. Eller den kunne bli brukt til spådom: "Dersom ein legg ein sankthansblom under hovudputa jonsoknatta, kjem ein til å drøyma om den ein skal få til make".

Men arnikatinktur er slett ikke noe uskyldig legemiddel, og det har forekommet forgiftninger etter spritutttrekk av planten. Symptomer har da vært irritasjon i munn, svelg og mage, med brekninger, feber og bevisstløshet.

Andre navn på planten er slåtteblom, slåttmann eller slåttermann, som kommer av at planten skulle være et tegn på at nå kunne slåtten begynne. "Er ikkje blomen utsprungen jonsok, so er det et seint år", "Ved jønsok skal den være utsprunget, hvis det er en normal sommer".

Planten går også i visse områder

under navnene hestablom, hestafivel, hestesoleie. Disse sammensetningene med 'hest' skal visstnok sikte til at planten er såpass stor.

Solblom og skjøtsel. Foto: Kåre Hombel

Bildet viser Markus Haugland og Ellen Svalheim ved en solblom-lokalitet på Eidså i Songdalen (Vest-Agder). Forekomsten er den største og mest livskraftige kjente bestanden med solblom rundt Kristiansand. Grunneieren Markus Haugland har fulgt solblomene (eller hestablom som den heter lokalt) gjennom generasjoner, og vet nøyaktig hvor de vokser, hvilke år de har blomstret og hvilke steder den har gått ut. Markus Haugland jobber for at solblomlokaliteten på Eidså skal tas vare på og skjøttes på en god måte i framtida.

Ellen Svalheim er koordinator for de fylkesvise handlingsplanene som skal lages for den utvalgte naturtypen slåttemark. Hun er også leder av Arvesølvprosjektet, som

har som mål å øke kunnskapen om de kulturavhengige naturtypene og deres biomangfold. Dette skjer ved å sette i gang, og følge opp, målrettet skjøtsel av artsrike lokaliteter. Prosjektet arbeider aktivt for å bevare det genetiske mangfoldet innen de ulike artene som finnes i forskjellige naturtyper.

I 2008 sendte miljøvernminister Erik Solheim ut postkort til alle kommuner i landet, med oppfordring om å ta vare på en enkelt art som var truet. På forslag fra Arvesølvprosjektet var det planten solblom som sto på postkortet til ordfører Johnny Greibesland i Songdalen:

Solblom Arnica montana har vore svært utbreidd i Sør-Noreg i slåtteng og beitemark, og delvis òg i kystlynghei. Han har gått sterkt tilbake på grunn av gjengroing som kjem av at det blir slutt på beite og utmarksslått, og han blir i dag sett på som "sårbar".

Og ordføreren i Songdalen har svart miljøvernminister Erik Solheim med et postkort, der han har gitt beskjed om at solblommen i Songdalen er i de beste hender.

Eidså i Songdalen er et av områdene som har fått utarbeidet skjøtelsesplan i regi av Arvesølvprosjektet. Planen viser hvordan arealene skal drives for at artene og

det biologiske mangfoldet som finnes i de gamle engene på Eidså skal bli bevart, og planen medfører at eieren Markus Haugland får offentlige tilskudd til å drive engene på mer eller mindre tradisjonell måte.

Om diktet og Hans Børli

Diktet *Solblom* ble publisert i Dagbladet i 1965. Det er det eneste diktet der Børli nevner denne sjeldne planten. Det ble først reist tvil om han faktisk mente den gule korgplanten, noen lurte på om han hadde tatt feil og faktisk ville skrive om solsikke. Men like utenfor gjerdet på Oppistun Børli er det en eng der den vakre gule solblomen vokser i klynger.

Så Børli kjente denne planten godt. Han oppfattet at den var sjelden, og la merke til at den trives på 'den magre raudmolda'. Han så altså at selv fattigdom kan være raus med glede! Men solblomen bøyer seg, og synker hjelpeløst ned i skyggen av gress. Det sier oss vel – det vi alle vet – at alt er forgjengelig, og at de sterke kreftene mellom glede og sorg alltid vil være til stede.

'*Ingen stengel er sterk nok til å bære gledens solblomst*' – hva mener han med det, mon tro? En trist avslutning for en stor glede.

Men la oss håpe at engasjementet og arbeidet med å bevare vårt arvesølv vil medføre at solblomen fortsatt kan spre sin glede inn i fremtiden.

Kilder:

Knut Fægri: *Norges planter*.

Ove Arboe Høeg: *Planter og tradisjon*.

http://www.skogoglandskap.no/filearchive/eidsaa_skjotselsplan.pdf

TRETTI ÅRS LEITING ETTER MARISKO

Gisle Grimeland

De aller fleste orkidéene stiller store krav til voksestedet – kalkrikt jordsmonn og et tett samspill mellom sopp og insekter.

Orkidéfrøene er små og fyker for alle vinder, og de mangler nødvendig frøhvite for å kunne spire. Derfor oppretter de et livslangt samliv med bestemte sopper, en behagelig og sikker metode for å sikre næring i trange tider.

Den nye mariskopplanten trenger lang tid for å vokse opp, og blir kjønnsmoden med blomster først som tenåring.

Orkidéblomstenes oppbygning er alltid tilpasset insektpollinering. Dette støtter Darwins tese om at naturen avskyr evigvarende sjølbefruktning. Temaet er forøvrig utdypet i tidsskriftet *Biolog nr. 1, 2009*.

Kort sagt, orkidéene har en ufattelig grad av oppfinnsomhet i å tilpasse seg insektpollinering. De lokker med nektar i en lang spore, som hos nattfiol og brudespore.

Bare sommerfugler med lang snabel får tak i nektaren. Når sommerfuglen trekker seg ut av blomsten, hefter polliniene seg på snabelen og henger der til sommerfuglen besøker neste nektarkilde.

Hver langsporet orkidé har sin egen

langsnalet sommerfugl som utfører pollineringen, mente Charles Darwin. Så også *Anagraecum sesquipedale* med sin 1,5 fot lange nektarspore.

Anagraecum sesquipedale
Hentet fra: *A Very Victorian Passion: The Orchid Paintings of John Day*

Darwins spådom var at det på Madagaskar måtte finnes en nattsommerfugl med 1,5 fot lang snabel. Det skulle ta 41 år før *Xanthopan morganii*, med tilnavnet *praedicta*, ble funnet.

Flueblomsten benytter seg av ren ”sextrakassering”. Den har blomster som i utseende og lukt forveksles med parringsklare gravevepshunner, gjerne et par uker før de ekte hunnene klekkes. Kåte gravevepshunner flyr vettet av seg i sin parringsiver og er ganske utslitt når deres egne hunner

dukker opp. Vepsehunnene er aldeles uvitende om at hannene deres har flørtet med flueblomstens utgave av ”oppblåsbare Barbara”.

Orkidéblomstene har med andre ord et register av former, farger og lukter som tiltrekker seg de ”riktige” insekter til riktig tid. Marisko, den mest iøynefallende av norske orkidéer, mangler imidlertid det meste av slike lokkemidler. Det den byr på er et høyst ufrivillig fengselsopphold.

Marisko *Cypripedium calceolus*, med tydelige vindusflekker i bakre del av bollen.
Foto: Kristin Vigander

Blomsten er stor og iøynefallende med fire brune blomsterdekkblad og en krone som er formet som en gul bolle med innrullet kant. Insektene (mest småveps og fluer) som svirrer rundt bollen, faller i fella og strever nesten livet av seg for å komme ut. Innsiden av bollen er glattpolert og med den innrullede kanten fungerer den som et effektivt fangehull.

Når endelig insektene har kommet til sans og samling, oppdager de vinduene bakerst i bollen og krabber mot lyset. Der finner de også hår til

å klatre i og presser seg gjennom en av to trange åpninger på vei ut. Først subber de borti støvveien og avsetter pollen fra en tidligere besøkt blomst.

Deretter krabber de forbi de to pollenbærerne og soper med seg nytt pollen før de endelig kan ta til vingene. Heldigvis for marisko har insektene kort hukommelse og flyr til neste blomst så snart den er fri. Der havner de på nytt i fangehullet med pollen fra forrige fengselsopphold.

Det forunderlige er at portene til frihet er slik utformet at bare insekter som er passe store til å sope med seg pollen og samtidig sterke nok til å bane seg vei, slipper fri. Derfor vil det være flere livstidsfanger som sulter i hjel i den gule bollen mens de nyttige idiotene slippes fri.

Det var tidlig på 80-tallet jeg bestemte meg for å finne lokaliteten. Jeg hadde sett marisko, *Cypripedium calceolus* flere steder, blant annet i Versvika, på Ulleberg-åsen mellom Skollenborg og Krekling og ved Gillsätra på Øland. Dette var voksesteder som andre hadde vist meg. På Hadeland visste jeg at den fantes, men kjente ikke til selve stedet. Dermed satte jeg meg som mål å finne min egen lokalitet akkurat der. Det skulle ta nærmere tretti år før jeg fant den – i Svenåa på Jevnaker.

Østsiden av Randsfjorden danner en naturlig vestgrense for Oslofeltet med sine kalkrike bergarter. Der finner vi også de rikeste jordbruksbygdene på Hadeland: Jevnaker, Lunner og Gran. Bygdene er preget av åkerbruk og husdyrhold med slåtteeuger. Den

nære utmarka egner seg til beiting. I dette "mulens landskap" som den svenske naturfotografen Tore Hagmann kaller det, treffer vi på et mangfold av blomsterplanter.

Denne typen kulturlandskap er nå i ferd med å gro igjen. Det kreves tiltak i form av rydding, gjeninnføring av beitedyr og årlig slått for å bevare dette verdifulle landskapet.

Sverige var tidlig ute for å verne biter av kulturlandskapet slik det er gjort i Småland med Rudahagarna, se: <http://ruda.se/>

Men også her i landet har vi kommet godt i gang. Et godt eksempel er det årvisse slåttekurset som Naturvernforbundet i Buskerud arrangerer på Ryghsetra. Per Øystein Klunderud er ildsjel i dette arbeidet.

I Hjartdal har det i mange år vært arrangert slåttefestival før St. Hans – <http://www.slaattefestivalen.no/>

Tilbake til østsiden av Randsfjorden. År etter år trålet jeg kalkfurskoger, rasmarker med hassel og gråor, edelløvsskog, rik lågurtgranskog og høge stauder inntil valget falt på Svenåadalen eller kort og godt Svenåa, som folk flest på Jevnaker kaller området.

Svenåabekken renner ut i Randsfjorden og danner en trang V-dal med bratte sider. Den strekker seg like øst for Jevnaker og 5 - 6 km innover mot Tversjøen.

På den soleksponerte nordsiden er det typiske rasmarker i flere smale raviner. Øverst, under det stupbratte Korpeberget, er det stabil vegetasjonsmatte med lågurtvegetasjon og et rikt feltskikt.

Her er vårerteknapp, krattfiol, fingerstarr, skogvikke, liljekonvall, for ikke å snakke om blåveis og hvitveis.

Nederst under brattlia er det stedvis fuktig rikjord med en nesten ugjennomtrengelig vegetasjon av

Vårerteknapp *Lathyrus vernus*
Foto: Norman Hagen

Skogvikke *Vicia sylvatica*,
typisk representant for feltskiktet.
Foto: Norman Hagen

høgstauder, som kvitbladtistel, turt, tyrihjel, skogstjerneblom, skogsvinerot og rød jonsokblom.

Jeg tenker tilbake på Olav Gjærevoll, vår botanikkprofessor, som i sine forelesninger beskrev pollineringsstrategier i nellikfamilien.

Nellikfamilien har regelmessige frikrona og femtallige blomster. Det typiske blomsterdiagrammet har en støvvei med 5 grifler, 2 x 5 støvbærere, fem kronblad (noen ganger dypt kløvd som hos

Turt *Cicerbita alpina*
i høgstaude-vegetasjonen.
Foto: Norman Hagen

Skogstjerneblom *Stellaria nemorum*
Foto: Kristin Vigander

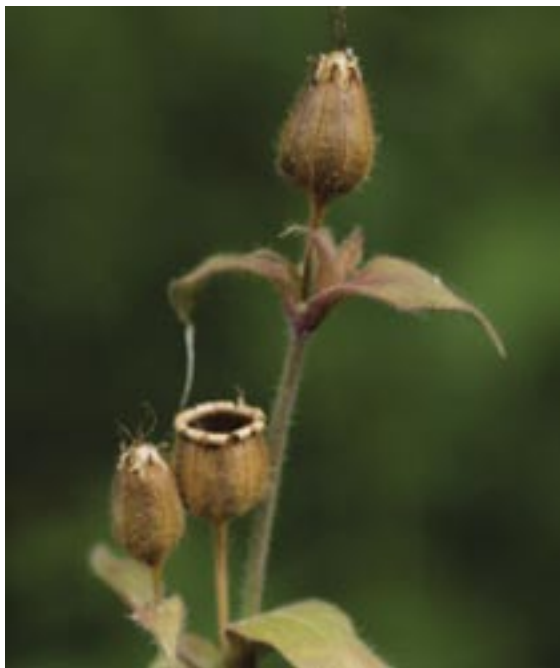

Rød jonsokblom *Silene dioica*
Foto: Kristin Vigander

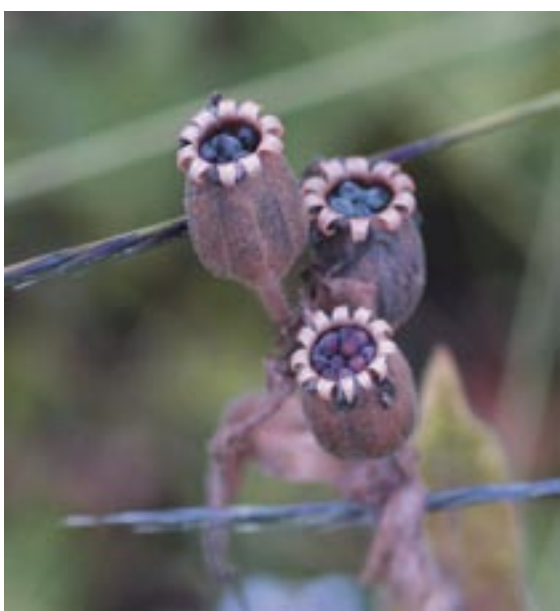
stjerneblomst) og fem begerblad.

Blomstene utvikler seg fra periferien mot sentrum. Det vil si i praksis at støvbærerne drysser et par dager før griflene er mottakelige for pollen. Slik sikrer blomsten krysspollinering.

Rød jonsokblom har innrettet seg enda mer effektivt. Den har enkjønnetede planter. Hunnplantene har blomster med stort, oppblåst beger og støvvei, mens hannplantene har smalt beger og kun støvbærere.

Rød jonsokblom *Silene dioica*
Foto: Kristin Vigander

Rød jonsokblom *Silene dioica*
Foto: Kristin Vigander

Gjærevoll lærte oss et interessant fenomen: Kronbladene er blomstens reklameapparat og forteller alle insektene at her kan det være verdt

et besøk. Så snart pollineringen er vellykket gjennomført, kaster blomstene kronbladene og konsentrerer seg om å bruke all næring til utvikling av frø.

Hva skjer så med hannblomstene? De blir jo aldri pollinert og fortsetter å blomstre til de visner. Dette er også grunnen til at kultiverte planter med fylte blomster aldri blomstrer av. De blir kort og godt lurt til å fortsette blomstringen og håper forgjeves på et kjærlighetsmøte.

Jeg har lite til overs for fylte blomster, med unntak av fylt hvitveis, men jeg bekymrer meg når hvitveisavblomstringen i skogen trekker ut. Det er livssyklusen som er spennende: spiring, vekst, blomstring, avblomstring og ny spiring.

Tilbake i Svenåa oppdager jeg store og tette strutsevingpopulasjoner langs bekken. Enkeltbladene er mannshøye og vokser i staselige kremmerhus. Strutseving har for øvrig to forskjellige blader. Midt i det store kremmerhuset finner vi egne fertile blad med sporehus. Slik skiller de seg fra de vanlige skogsbregnene som har sporehusene på baksiden av de assimilerende bladene.

Som alle bregner spirer bladene med en karakteristisk bispestavlignende krøll i toppen. De vokser ved å rulle ut "bispestavkrøllen"

Unge bispestaver er næringsrike og har mange steder vært ettertraktet som grønnsak, på Helgeland helt siden 1700 tallet (Høeg 1976). Men også i dag brukes strutsevingskudd i betydelig grad til mat.

Strutseving *Matteúccia struthiòpteris* med bispestavkrøll. Foto: Kristin Vigander

Jeg leter etter marisko ved å klatre den sydvendte lia fra bekken til foten av Korpeberget, og deretter parallelt med berget så sant det er framkommelig. År etter år kjører jeg opp veien mot Tversjøstallen, betaler bomavgiften og leser av på speedometret avstanden fra bommen. Det ligger mye nedfall av gammel gran langs veien og det er først etter et par km det lar seg gjøre å klatre opp lia.

Etter kaving gjennom høgstaudepartiet begynner klatringen i rasmarka. Det er mange steder så bratt at jord og stein løsner for hvert steg. Greiner fra vier og falne gråor er gode å gripe i når jeg mister fotfestet og står i fare for å gli ned lia.

I dette partiet er bunnvegetasjonen sparsom med noe skogsalat, og

høyere oppe store eksemplarer av vårerteknapp.

Etter hvert danner vegetasjonen en fastere rotmatte, og botanikeren våkner.

Avblomstra blåveis og hvitveis og en mengde fioler som jeg hurtigbestemmer til krattfiol, vitner om en fargerik vårflora. I det hele tatt vokser det fram et betydelig lågurtmangfold med sterk duft av liljekonvall.

Så oppdager jeg, første uka i juni, midt på 1990 tallet, den første mariskobuketten med fem store boller, og etter litt saumfaring flere mindre samlinger.

I en rute på 5 x 5 m registrerte jeg ca 35 individer med 15 fullt utviklete blomster. Senere har jeg innenfor en utstrekning på 50 m under det bratte hamrelaget, sett over 25 blomstrende individer av marisko.

I 2007 ble Svenådalen naturreservat opprettet med frivillig vern. Dette vedtaket bygger på NINA Rapport 45 fra 2004 som vurderer verneverdien til å være av nasjonal betydning. I denne rapporten er rødflangre nevnt, men ikke marisko.

Det faktum at feltarbeidet ble utført midt i september forklarer hvorfor marisko ikke ble oppdaget.

Men er jeg den eneste som vet om marisko i Svenåa? Nei. Et par år etter det første funnet, oppdaget jeg dessverre en grop i bakken der det før hadde stått en fin samling med blomstrende individer. Siden har bestanden av marisko holdt seg stabil; jeg inspiserer lokaliteten hver sommer.

KVITLYNGTJÆREFLEKK *Rhytisma andromedae*

Tove Hafnor Dahl og Kåre Homble

I Norge er det kjent tre arter av den parasittiske soppsekta tjæreflekk *Rhytisma*. Det er lønntjæreflekk *R. acerinum*, som vokser på blad av spisslønn *Acer platanoides*, seljetjæreflekk *R. salicinum*, som vokser på blad av selje- og vierarter *Salix*, og kvitlyngtjæreflekk *R. andromedae*, som vokser på blad og skudd av kvitlyng *Andromeda polifolia*.

I Danmark og Skåne er det kjent en fjerde art, *R. punctatum*, funnet på platanlønn *Acer pseudoplatanus*.

Kvitlyng med begynnende kvitlyngtjæreflekk. Foto: Tove Hafnor Dahl

Kvitlyngtjæreflekk er ifølge den internasjonale biodatabasen GBIF kjent fra Nord-Amerika, det nordlige Eurasia, Romania, og Bayern i Tyskland.

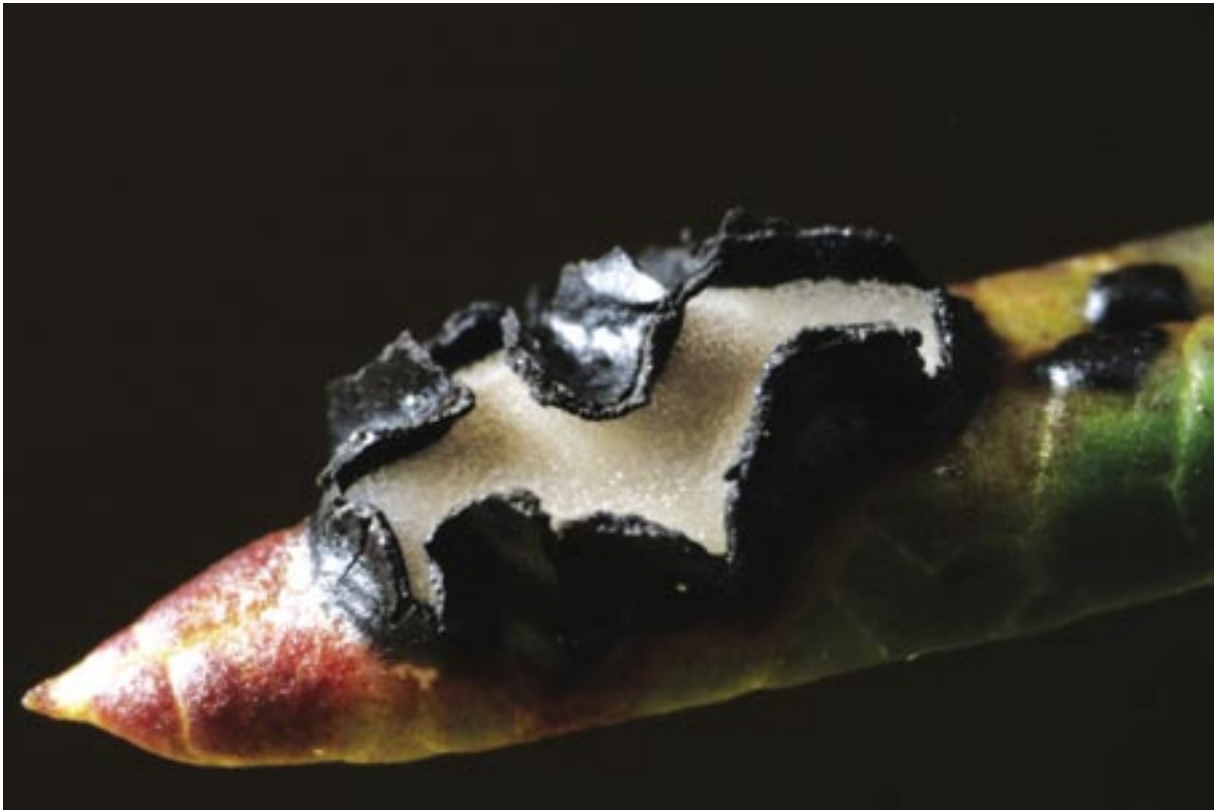
I Norsk Soppdatabase vises 79 funn, hvorav bare 8 er gjort etter 1980. Funnene er fra hele landet, bortsett fra Vest-Agder og Rogaland.

I Telemark er kvitlyngtjæreflekk registrert bare i kommunene Porsgrunn, Skien, Siljan, Bø og Seljord, men soppen er sannsynligvis oversett.

De avbildete eksemplarene kom vi over da vi undersøkte vegetasjonen på den verdifulle intermediærmyra nord i Lardal (se side 44 i dette heftet). Her hadde soppen angrepet kvitlyngplanter i fattig fastmattevegetasjon nær sørvestkanten av myra. Bildene er tatt 4. juli 2010.

Blad med apothecier og små tjæreflekker.

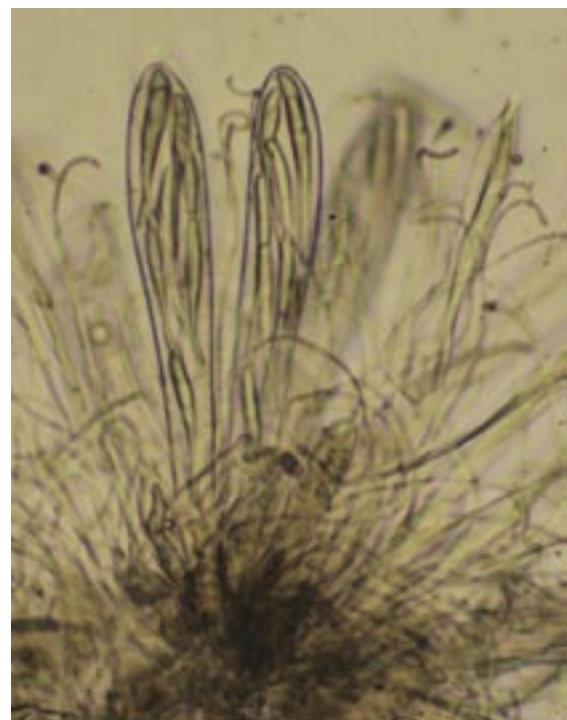
Apothecium.

Blad med stroma som har dannet mange apothecier.

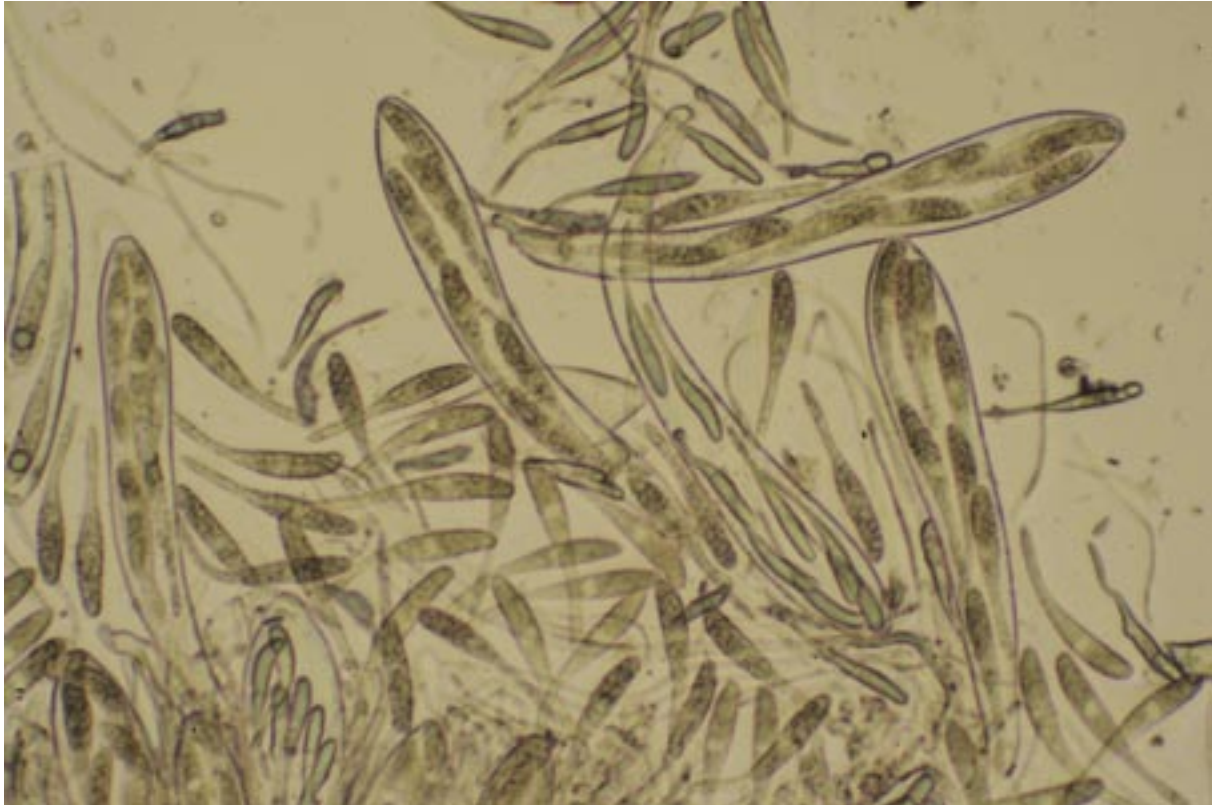

Blad med tjæreflekker sett fra undersida.

Asci og parafyser.

Asci og sporer.

Soppen begynner som små svarte flekker på bladoversider. Flekkene vokser og blir til svarte flate stroma. På ettersommeren og høsten dannes små konidier fra låge hulrom (pyknidier) i stroma.

Dette ukjønnete formeringsstadiet heter *Melasmia*. På overvintrende blad blir det inne i stroma dannet fruktlegemer (apothecier) med fertile lag (hymenier) med sporesekker (asci), hver med åtte kølleformete

sporer, og sterile hyfer (parafyser).

Når det er fuktig, revner stroma, og vi kan se det grå hymeniet. Sporene ”skytes” ut av asci når det er vått.

Asci er ca. 180 x 23 μm , sporene 53-63 x 7-9 μm , parafysene 1,5-2,0 μm i diameter.

Fotos: Kåre Homble – om ikke annet er nevnt.

Referanser

GBIF (Global Biodiversity Information Facility). <http://data.gbif.org/search/Rhytisma%20andromedae>
 Norsk Soppdatabase. http://www.nhm.uio.no/botanisk/nxd/sopp/nsd_b.htm

EI VERDIFULL INTERMEDIÆRMYR NORD I LARDAL, VESTFOLD

Kåre Hombles og Tove Hafnors Dahl

Det var på en registreringstur for eikehårskål *Proliferodiscus tricolor* vi sist i september 2009 kom til å stoppe ved myrområdene på høgda mellom Lågendalen nord i Lardal og Vivestad nordvest i Re, og oppsøke myra rett nord for vegen.

Nær østkanten fant vi nøkkesiv *Juncus stygius* i frukt, rester av noen orkideer med lange blad, som burde være smalmarihand *Dactylorhiza sphagnicola*, og myrjordtunge *Geoglossum glabrum*, alle typiske intermediærmyr-arter. Myra så spennende ut, og det ble bestemt å oppsøke myra igjen til sommeren.

Intermediærmyra

Myra tilhører gården Hogstvet, gnr. 97, bnr. 1 i Lardal kommune og er ifølge Gårdskart 17,6 daa. Sentrale koordinater er 32V NL 5951 8983. Myra ligger i en liten forsenkning i terrenget, 180 moh, og har i vest utløp mot sørvest, mot Lågen.

I tidligere tider har det sannsynligvis vært et tjern sentralt på myra, der vatnet fra kantene nå samles til en smal vasstreng mot utløpet i vest.

Myra ble oppsøkt igjen 4. juli 2010. Artskart viser at Finn Wischmann oppsøkte myra 25. juni 1992, og samlet følgende arter:

Oversikt fra vest mot øst med den sentrale vasstrengen med tjønnaks

gytjebelærerrot *Utricularia intermedia*, takrør *Phragmites australis*, vassrørkvein *Calamagrostis canescens*, dikesoldogg *Drosera intermedia*, slirestarr *Carex vaginata*, smalmarihand *Dactylorhiza traunsteineri* og brunmyrak *Rhynchospora fusca*.

Geologi

På Vestfold Geologiforenings berggrunnskart ser det ut til at berggrunnen består av larvikitt eller en annen alkalisk syenitt. Et rikt sig på myra fra kanten mot vegen i sør kan tyde på framkomst av grunnvatn med noe høyere pH på overgang mot fattig syenitt her ved Vintermyr.

Myrvegetasjonen

Myra domineres sentralt av inter-

Oversikt mot sørvest, lausbotnsamfunn foran, takrør-dominans bak

Lausbotnsamfunn dominert av dikesoldogg

mediær lausbotnvegetasjon med store forkomster av dikesoldogg, og ellers dominerer bukkeblad *Menyanthes trifoliata*, og, i et område, takrør.

I lausbotnvegetasjonen vokser

Dikesoldogg *Drosera intermedia*
Foto: Tove Hafnor Dahl

Bukkeblad-blomst *Menyanthes trifoliata*

ellers småblærerot *Utricularia minor*, sumpblærerot *U. stygia*, brunmyrak, kvitmyrak *Rhynchospora alba* og nøkkesiv, og i vasstrengen mot vest tjønnaks *Potamogeton natans*. I intermediaære mjukmatter domineres botnsjiktet vekselvis av skjetorvmose *Sphagnum platyphyllum*, fagertorvmose *S. pulchrum*, flotorvmose *S. inundatum* og stormakkmose *Scorpidium scorpioides*. Intermediaære fastere matter domineres av gulltorvmose *Sphagnum affine*, men også lapptorvmose *S. subfulvum* inngår, likeså blanktorvmose *S. subnitens*, rosetorvmose *S. warnstorffii*, vortetorvmose *S. papillosum* og rødtorvmose *S. rubellum*. I litt våtere intermediaær fastmattevegetasjon fins også messingmose *Loeskyppnum badium*, og der det er litt rikere vokser myrstjernemose *Campylium stellatum*, rødmakkmose *Scorpidium revolvens* og fettmose *Aneura pinguis*.

Smalmarihand blomstret i hundrevis på myra, i våte fastmatter, i vanlige intermediære fastmatter, men ofte på overgangen mellom fastmatter og mjukmatter, både i myrkantene og ute på myrflata.

Smalmarihand *Dactylorhiza sphagnicola* og duskull *Eriophorum angustifolium* i nordkanten av myra

Smalmarihand *Dactylorhiza sphagnicola* i den skyggefulle kanten i sør

Smalmarihand-blomst
Dactylorhiza sphagnicola

Hybrid mellom smalmarihand og flekkmarihand *Dactylorhiza sphagnicola* x *maculata*

Hybriden mellom smalmarihand og flekkmarihand *Dactylorhiza maculata* ble også funnet. Vi fant to individer av orkidéen myggblom *Hammarbya paludosa*, i fastmatte blant lapptorvmose og i noe våtere fastmatte.

Andre intermediærarter er tvebustarr *Carex dioica*, kornstarr *C. panicea*, og kantartene korallrot *Corallorhiza trifida*, myrfiol *Viola palustris* og tettegras *Pinguicula*

Blomster hos nøkkesiv *Juncus stygius*

Støvbærere og arr hos brunmyrak
Rhynchospora fusca

vulgaris; og sveltull *Trichophorum alpinum* der det er litt rikere.

Fra sørkanten sentralt går det et rikt sig mot nord. Kildepåvirket i kanten vokser beitetorvmose

Sumpblærerot *Utricularia stygia*

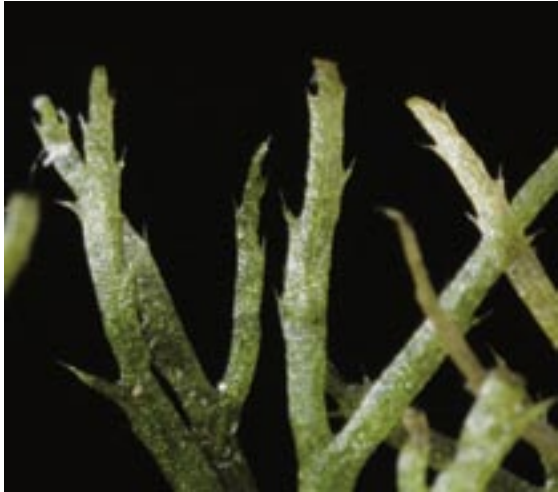

Sumpblærerot *Utricularia stygia*,
blomstens spore.

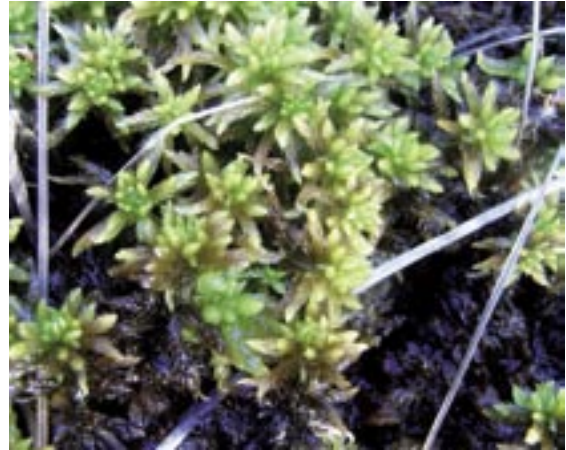
Sphagnum teres, mer åpent inngår småsivaks *Eleocharis quinqueflora* og myrsaulauk *Triglochin palustre*, og myrstjernemose og sveltull dominerer.

I sørkanten mot vest er det fattig kantpreget fastmattevegetasjon der vortetorvmose dominerer i botnsjiktet sammen med broddtorvmose *Sphagnum angustifolium*.

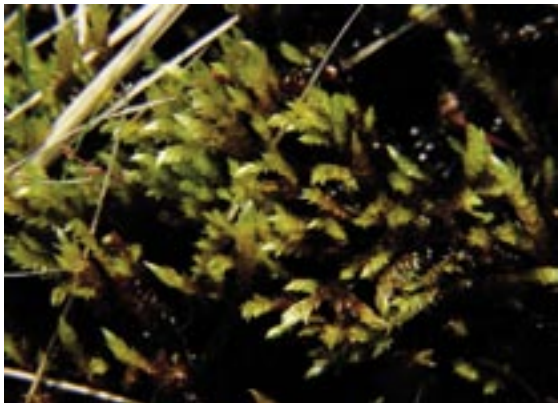

Sumpblærerot *Utricularia stygia*,
bladfliker

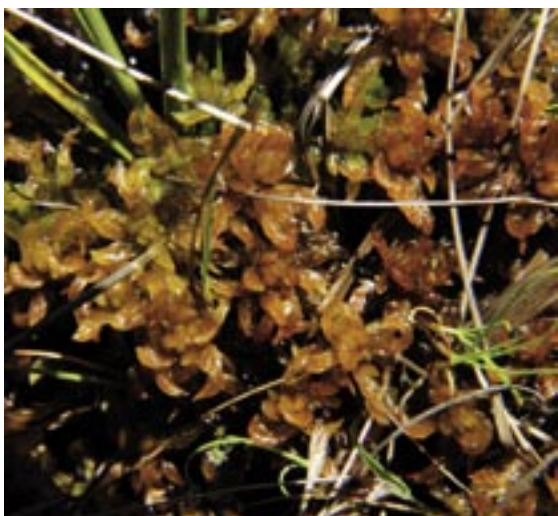
Fagertorvmose *Sphagnum pulchrum*
Foto: Tove Hafnor Dahl

Messingmose *Loeskyppnum badium*

Gulltorvmose *Sphagnum affine*

Skjetorvmose *Sphagnum platyphyllum*

Lapptorvmose *Sphagnum subfulvum*

Mot vasstrengen her vokser også fattig-myrartene sivblom *Scheuchzeria palustris* og svelt-torvmose *Sphagnum balticum*.

På myra ble det registrert i alt 53 arter av høyere planter og 19 arter av torvmoser.

Soppfunn

Disse soppene ble funnet på myra 4. juli 2010:

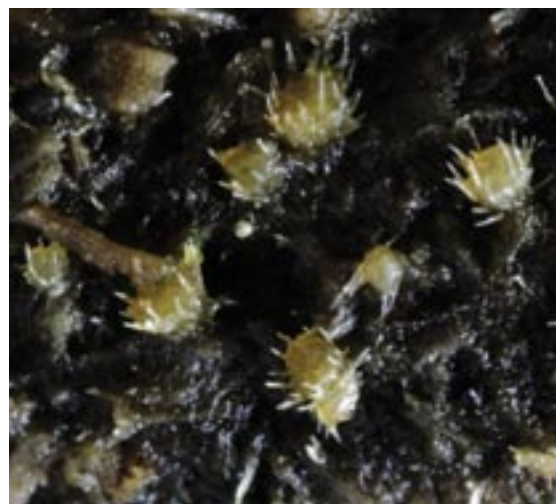
konidiesoppen *Phacellium rufibasis* på pors – første registrering i Norge (se egen artikkel side 50 i dette heftet)

kvitlyngtjæreflekk *Rhytisma andromedae* (se egen artikkel side 41 i dette heftet)

Exobasidium karstenii og *E. sundstroemii*, begge på kvitlyng sumpklubbemorkel *Mitrula paludosa*, i intermediær lausbotn nær myrkanten

vassklubbe *Cudoniella clavus*, på planterester i rik kildepåvirket myrkant

Lasiobolus intermedius, på rådyrmøkk

Lasiobolus intermedius på rådyrmøkk

Oppsummering

De dominerende intermediære lausbotnsamfunnene gjør myra spesielt verdifull. Av intermediære høyere planter savnes bare småull *Eriophorum gracile* og blystarr *Carex livida*. Forekomsten av lapptorvmose og svelttorvmose er spesiell, likeså den parasittiske konidiesoppen *Phacellium rufibasis* på pors i myrkanten.

Fotos: Kåre Homble – om ikke annet er angitt

Referanser

Artskart. <http://artskart.artsdatabanken.no/FaneArtSok.aspx>

Gårdskart. <http://gardskart.skogoglandskap.no/ngnijos/search?action=none>

Vestfold Geologiforenings berggrunnskart. <http://www.vestfold.geologiforening.no/vestfolds-geologi.htm>

“PORSFLEKK” *Phacellium rufibasis* – første registrering i Norge

Kåre Homble og Tove Hafnor Dahl

Vi foreslår det norske navnet ”porsfleck” for den parasittiske konidiesoppen *Phacellium rufibasis* på pors *Myrica gale*.

Soppen ble funnet i kanten av ei intermediærmyr i skogen til gården Hogstvet (97/1) nord i Lardal kommune, Vestfold, 4. juli 2010.

Porsens oljekjertler

Pors, som er brukt både i medisinen og for å gi aroma ved ølbrygging, produserer ei flyktig olje som samles i kjertler på overflata av blad, blomster og frukter.

Innholdet i denne oljen er nøye analysert (Carlton, Waterman, Gray 1992) i ulike populasjoner og på forskjellige tider av året, og det er funnet stor variasjon i innhold både mellom populasjoner og etter årstida.

Det er også gjort forsøk som har bekreftet oljens soppdrepande virkning, ved å utsette mikrosopper, som ble samlet på bladene og dyrket, for oljen (Carlton et al 1991, 1992).

Den svært sparsomme forekomsten av parasittsopper på pors var antatt å skyldes oljen i kjertlene: bare to arter var funnet, *Septoria myricae* og *Phacellium rufibasis*, ingen av dem i Norge.

Variasjonen i oljens innhold av visse stoffer etter geografisk voksested er forklart som ulik nødvendighet for kjemisk forsvar mot herbivorer, mens variasjon på samme sted etter årstid er forklart med viktighet i forhold til plantedelens betydning med årstida.

Bladoverside

Konidiesoppen porsfleck *Phacellium rufibasis* (undersida av bladet)

Bladoverside

Bladundersida med konidiesoppen porsfleck *Phacellium rufibasis*

Det er jo f. eks. viktigere å hindre at bladene blir beitet om sommeren, da de har høgt nitrogeninnhold, skaffet til veie av aktinomyseten *Frankia brunchorstii* i rotknollene, enn om høsten, før bladene likevel skal felles.

Innholdet av viktige soppdrepende stoffer holder seg høgt hele vekstsesongen.

Antisopp-stoffene i oljen påvirker sannsynligvis også nedbrytersoppene (saprofytene) i strøfallet, noe som kan være av betydning i et så næringsfattig miljø som der pors oftest befinner seg.

Phacellium rufibasis

Porsfleck er det ukjønnete formeringsstadiet (konidiestadiet, det imperfekte stadiet) til en sekksporesopp (ascomycet) i den store slekta *Mycosphaerella* (tilhørende soppklassen Dothideomycetes) der flere tusen arter er beskrevet, og de er ikke alle i nær slekt (Crous, Braun, Groenewald 2007).

Konidiestadiene er plassert i over 30 slekter etter form på konidiebærere og konidier. Etter stadig pågående DNA-undersøkelser beskrives nye slekter for arter som tas ut av den store inhomogene (polyfyletiske) *Mycosphaerella*-slekta.

Det kjønnete (perfekte) stadiet til porsfleck er ennå ikke kjent. Etter det

Konidiesoppen porsfleck *Phacellium rufibasis* (undersida av bladet)

Konidiesoppen porsfleck *Phacellium rufibasis* (undersida av bladet)

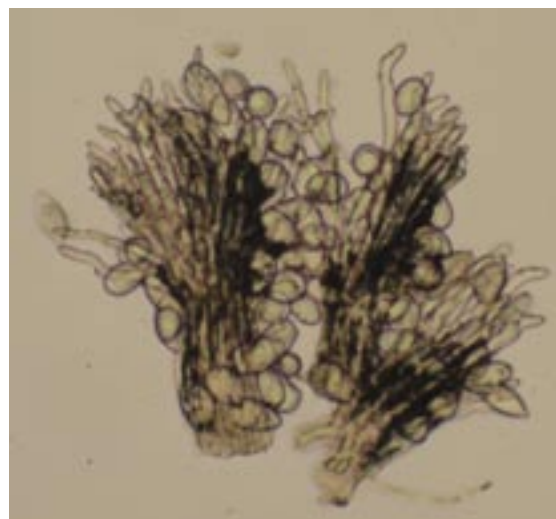
som er blitt kjent av slektskap ved DNA-analyser er det gjort et forsøk på å dele opp klassen Dothideomycetes i ordener og familier (Schoch et al 2009), og det ser ut til at porsfleck kommer til å tilhøre DNA-familien ("clade") Teratosphaeriaceae i ordenen Capnodiales.

Porsfleck ble først beskrevet fra Storbritannia som *Peronospora rufibasis*, i 1875, av mykologene Miles Joseph Berkeley og Christopher Edward Broome, men har som farlig parasitt, spesielt på en treaktig slektning av vår pors, *Myrica faya*, vært kjent som *Ramularia destructiva*, et navn den fikk i 1877 av to andre engelske mykologer, William Phillips og Charles Bagge Plowright, som nok ikke var klar over at porsfleck var funnet før og allerede beskrevet.

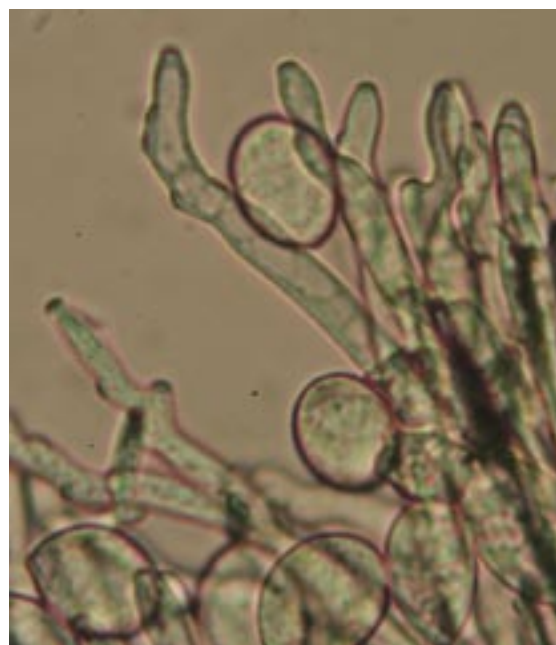
Sitt nåværende slektsnavn fikk den først i 1990, da den tyske mykologen Uwe Braun overførte arten til slekta *Phacellium* (Braun 1990, side 508), men han var nok da heller ikke klar over at soppen først var beskrevet av Berkeley og Broome, for han brukte epitetet *destructiva*, og først i 1992 ble den hetende *Phacellium rufibasis* (Braun 1992, side 471).

Alle synonymene kan ses i Species Fungorum.

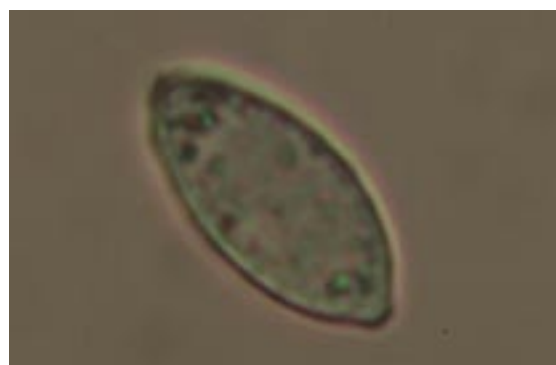
Porsfleck er kolonier av konidie-dannende hyfer, 2,5-6,0 µm i diameter, som på vårt funn danner egg- til bredt spindelformete konidier 13-21 x 9-13 µm, på undersida av blad og på unge skudd. Ofte ses en svært kort festestilk i ene enden av konidiene.

Konidieproduserende hyfer og konidier

Konidieproduserende hyfer og konidier

Konidie

Fotos: Kåre Homble

Litteratur

- Braun, U. 1990. Studies on *Ramularia* and allied genera (III). *Nova Hedwigia* 50(3-4): 499-521.
- Braun, U. 1992. Studies on *Ramularia* and allied genera (V). *Nova Hedwigia* 54(3-4): 459-478.
- Carlton, R.R. et al. 1991. Antifungal activity of a flavonol glycoside from leaves of bog myrtle (*Myrica gale*). *Chemoecology* 2: 69-71.
- Carlton, R.R., Waterman, P.G., Gray, A. I. 1992. Variation of leaf gland volatile oil within a population of sweet gale (*Myrica gale*) (Myricaceae). *Chemoecology* 3: 45-54.
- Carlton, R.R. et al. 1992. The antifungal activity of the leaf gland volatile oil of sweet gale (*Myrica gale*) (Myricaceae). *Chemoecology* 3: 55-59.
- Crous, P.W., Braun, U., Groenewald, J.Z. 2007. *Mycosphaerella* is polyphyletic. *Studies in Mycology* 58: 1-32.
- Schoch, C.L. et al. 2009. A class-wide phylogenetic assessment of Dothideomycetes. *Studies in Mycology* 64: 1-15.
- Species Fungorum - *Phacellium rufibasis*-synonymer. <http://www.speciesfungorum.org/Names/SynSpecies.asp?RecordID=359218>

Orbilia comma – VÅRENS VAKRESTE SOPP?

Kåre Homble

Orbilia comma, med komma-formete sporer, vokser kun på ved og underbark av død alm, og danner fruktlegemer om våren, oftest når det er fuktig like etter at snøen er gått.

I Norge er denne begersoppen funnet bare på to steder, begge på Tromøya i Arendal, og begge av Tove Hafnør Dahl. Soppen på bildet ble funnet 12. april 2008. Foto: Kåre Homble

JUNIPERUS OG MENNESKENE

Anne Elisabeth Dahlseide

Kjært barn har mange navn – og eineren, juniperus, er definitivt et kjært barn! I Norge bærer den navn som einer, selvfølgelig! – samt ene, eine, ener, brake, brisk, bresk, bruse, brakje og sprakje – og også ”Livreddende fattigmannstre”. Samene kaller den for gaskas.

På svensk kalles den enebuske. På dansk enebærtre, og på islandsk einir. På finsk tavallinen, kataja og kotikataja. På engelsk kalles den kort og godt for juniper i forskjellige varianter. På tysk gemeiner- og gewölicher Wachholder. På spansk enebro común og junipro – og i Kina kaller kineserne den for kuli. Festlig ord! I Frankrike kalles den genévrier eller genévrier commun – som igjen har gitt navn til einerens alkoholiserete munstrasjonsråd, populært kalt sjenever – og etter hvert også varianten gin.

Juniperus har også gitt opphav til mange stedsnavn rundt om i landet, som Einerhaugen, Enerhaugen, Einerveien, Eina og Briskeby, m.fl. Mannsnavnet Einar derimot, har ingenting med juniperus å gjøre. Einar stammer fra norrønt, der *ein* står for ”alene”, og *ar* for ”arr/harjar”, som betyr kriger. Einar er m.a.o. en ensom kriger. Dog, sannsynligvis en dyktig en, da han åpenbart har holdt

seg i live lenge nok til å få oppkalt en hel hærskare små guttebarn etter seg!

Foto: Tove Hafnor Dahl

Einer *Juniperus communis* tilhører en liten familie innen bartrærne: Sypressfamilien *Cupressaceae*. På verdensbasis er det ikke mer enn ca 120 arter i denne lille familien.

Eieren brer seg over hele Nord-Europa, Nord-Asia og Nord-Amerika, og den er det bartreet med størst utbredelse i hele verden. I Norge vokser den vilt over hele landet, fra vannkanten langs kysten til langt oppi fjellene. I Lom, der jeg selv bor, og i Jotunheimen forøvrig, finnes den helt opp til 1730 moh.

Eieren var et av de første trærne som kom til Norge, og den bærer preg av å være en sann pioner. Dette

er et nøysomt, vindsterkt og svært hardført busk-tre. Det tåler både tørke og mangel på næring forbløffende godt.

Så lenge den får nok sollys og en viss mengde fuktighet, så kan den trives i nær sagt hvor karrig og utsatt jordsmonn som helst!?

Dog, for at eineren skal få en skikkelig treform, så ønsker den god jord, gjerne kalkrik jord. Den evner mao. også å nyte livets mulige goder, tross sin ellers så nøysomme natur.

I Norge finnes det flere sorter forvillede einer-varianter. Disse er svært verdifulle til beplantning da de er både hardføre og lettstelte.

Det er like fullt kun *Juniperus communis* selv som opprinnelig hører hjemme i den norske floraen. Fine, fantastiske, stikkende busk-tre-busken!

Foto: Egil Michaelsen

Juniperus

Einer er en busk eller et nåletre, med stikkende nåler i tretallige kranser og duggblå, blåsorte og grønne bær. Eineren blir vanligvis

4-6 m høy, og den kommer i mange forskjellige former og fasonger. Glidende overganger mellom de ulike vekstformene gjør det vanskelig å klassifisere underarter og varianter, og man snakker derfor vanligvis om fjellform (subsp. *alpina*), krypform, buskform og søyleform.

Opprette, en-stammede former var særlig verdifulle, og de blir fremdeles tatt særst godt vare på. Den høyeste eineren er målt i Idd i Østfold, på hele 17 meter! 3-4 ganger høyere enn normalen!

Veden i eineren er seig, fast og holdbar, og det påstås at den varer til evig tid. Det gjør den ikke. Men i forhold til en liten mannsalder, kan det unektelig synes slik.

Foto: Norman Hagen

Eieren vokser svært langsomt og kan bli nesten skremmende gammel, opp mot 2000 år; dvs at en liten einer-unge på Jesu' tid, ville kunne være en utgammel, men høyst levende, einer-kæll i dag. Og dét er litt av noen tidsdimensjoner!

Noe av grunnen til denne anseelige alderen, er at eineren er usedvanlig motstandsdyktig mot sopp, råte og insektsangrep. Eineren er generelt sett svært sunn, sterk og levedyktig – et kvalitets-forbilde verdig for noen og enhver.

Einer-busken i seg selv er grønn som nålene. Barken er grå eller rødbrun, med oppsprukken eller trevlete bark.

Ytterveden er smal og gulaktig, mens kjerneveden er rød- eller gulbrun. Den har tydelige, bølgende årringer, og dufter aromatisk friskt, godt og litt pepperaktig.

Foto: Egil Michaelsen

Eieren er et middels tungt treslag med sterke og smidige egenskaper. Den er lett å bøye, og egner seg derfor godt til fletting, vidjespenn og buer. Den er også uten harpiks, og har høy brennverdi. Tørr einer antenner veldig lett. Mangelen på harpiks gjør den også særdeles velegnet til treskjæring og dreining. Og einerens motstandsdyktighet mot sopp og bakterier gjør den selvskreven som materiale for mat- og kjøkkenutstyr.

I dag som flott turutstyr – og for flere hundre år siden i den vanlige, ordinære hverdagshusholdningen.

Foto Kristin Vigander

Når einer-veden har tørket, blir den beinhard, så hard at den ble brukt som jern i de tider da jern fremdeles ikke var allemannseie. Røttene har rødaktig bark, er lange, sterke og smidige, og egner seg ypperlig som tau i surringer og flettverk. Hele eineren var så nyttig og verdifull at den var en svært viktig handelsvare helt opp mot vår tid – og da i særdeleshet på Vestlandet. På Østlandet hadde man så store mengder gran og furu at eineren ikke fikk den samme livskraftige valuta-verdien der som i resten av landet.

Hos eineren er det vanligvis egne hann- og hunnbusker, selv om det også finnes busker med begge kjønn på samme busk. Hannbusken får ”gule blomster”, 12-16 gule pollenbærere som sitter tett i tett

sammen. På hunnbusken dannes det bærkongler: Tre nakne frøemner sitter bak hvert sitt skjell, og sammen danner de en bærkonge.

Selve blomsteranleggene dannes om sommeren, og først året etter i april-juni (geografisk avhengig), blomstrer de. Året etter kommer

Foto: Kristin Vigander

de grønne einerbærene – som da egentlig er umodne ”bærkonglekart” – og disse bruker ett til to år på å bli duggblå, mørkeblå og til sist blåsorte. På en og samme einerbusk finnes alle stadiene samtidig, til enhver tid.

Det er de modne blåsorte bærene som helst brukes. Disse har en bittersøt smak, kontra de grønnes mer terpentineliknende. Bærene er myke, kjøttfulle bærkongler, i motsetning til sypressens harde, ”vanlige” kongler. Sypresen tilhører samme familie – og har ofte også samme nyttebruk – som eineren.

I modne einerbærkongler er det ca 2 % eteriske oljer, og både bærene og barnålene inneholder flyktig olje. Bærene inneholder vitamin C, ca 30

% invertsukker, og organiske syrer som eple-, vin- og maursyre. Einer inneholder også flavonglykosider, garvestoff, harpiks, steroler og gummi.

Både einerbærene og einerbaret er god mat for en del storfugl. Einerfrøene spres bl.a. ved hjelp av storfugl, orrfugl og rype, i tillegg til at eineren også forynges ved hjelp av senkere, dvs nedbøyde grener som slår nye røtter. Eineren er også en viktig næringskilde for både elg og hare – i tillegg til å være fundament og nærmeste nabolag for flere forskjellige insektsarter.

Gymnosporangium clavariiforme på einer.

Foto: Tove Hafnor Dahl

Selv i akvarier gjør eineren god nytte for seg! Akvariefisk er svært sårbare for forurensinger av forskjellig slag, men eineren er så ”ren” og motstandsdyktig mot råte at

eineren er gull verdt i en liten fisk sin lille mini-verden.

Eineren er generelt frisk og sunn, men én liten sopp er både begeistret for eineren – og tar livet av den. Det er hagtornrustsopp, *gymnosporangium clavariiforme*. Den er ganske vanlig på einer langs hele kysten opp til Vega, og den er også funnet spredt i innlandet på Østlandet.

Teleutosporer dannes om våren og forsommeren, på stammen og på grenene på eineren. De spirer ganske raskt, og de kan leve i skuddene på eineren i mange år. De ser ut som gule hornaktige gelémasser, formet som avlange valseformede tapper på 10-12 mm. I fuktig vær svulmer de opp i godt synlig orangegult. Ved infeksjonsstedet svulmer som regel også stammen eller grenen opp, og etter hvert dør eineren over det angrepne stedet.

Det er ikke så mye å gjøre for eineren, men man bør være obs dersom man har einer i egen hage. Hagtornrustsopp smitter svært lett over på både hagtorn og pæretrær – og ødelegger dem. Disse bør da evt. sprøytes. Alternativt så velger man å plante pæretreet sitt et annet sted.

Menneskene

Jeg vet sant å si ikke hvem som kom hit først, juniperus eller nordmannen? Hvordan det nå enn var, så har de slått følge gjennom mange tusen år, og det er vel først nå i våre dager at man kan støte på mennesker som verken vet hvordan eineren ser ut, hvor den trives, eller hvilken nytteverdi den gjemmer

på – bak sine tretallige, stikkete nålekranser.

I dag brukes eineren primært som hage- og parkanleggs prydblade, og som einebær-krydder i viltmat, gin og sjenever. Einebærene kjøpes i småskala i matbutikken og i større kvanta på apoteket. Det er kun spesielt interesserte som tar seg bryet med å samle bærene selv. På egen hånd.

Men det har ikke alltid vært sånn. Ola Nordmann begynte sin karriere som jeger og fangstmann. Han levde enkelt og flyttbart, hakk i hæl på maten som stadig forflyttet seg. Underveis tok han i bruk det han fant av nyttige naturelementer på stedet. Som einer-kjerr. Det befant seg nær sagt over alt, og var fullt brukelig, sommer som vinter.

Han oppdaget raskt at for eksempel einer-røtter egnet seg glimrende til å lage feller til snare-fangst av harer. Og at tørre, gamle einerkvister fungerte aldeles utmerket når han skulle gjøre opp ild for lys, varme og beskyttelse – og kanskje en helstekt hare (eller fler!) til middag.

Dessuten fikk haren slik en herrrrlig einerrøkt touch, og når buken i tillegg ble fylt med einebær..? Ja, da så også Norges første gourmet-kokk dagens lys!

Den unge, spreke Ola Nordmann var glad i å farte rundt i naturen, og det å jakte på maten hadde så absolutt sine gleder og fordeler. En stund.

Man kan si hva man vil, men før eller siden fortaper denne livsstilen seg, og den mister sin heroiske og eventyrlige glans.

Vintermørke, ufremkommelige snemengder, kuldegrader, sult og isvind gjør ofte slike ting med et menneskesinn. Da som nå.

Ola Nordmann klatret oppover på karrierestigen og ble bonde. Han saumfarte natur og terreng, og ”la ned den første sten”, omtrentlig midt i der de beste og fleste godbitene befant seg. Det skulle være rennende vann. Nok brenselsvirke. Trevirke til gode nyttematerialer. Godt jordsmonn, god solgang året rundt, og urter.

Det skulle være ville dyr, fugler, egganking og en fisk eller to også. Og Ola Jeger visste nøyaktig hva han så etter. Den dag i dag kan man se at mange av de eldste tuftene fremdeles er bebodd – nettopp fordi det er så velegnet for mennesker å overleve nettopp der. Jeg bor selv på en slik eldgammel tufte. Riktignok bærer den ikke skrift fra eldre tider enn få tiår før Svartedauen, men det begynner da å bli en stund siden nå, eller hur? Sånn smått om senn?

Etter at gårdsgrensene var merket opp og arbeidet i full gang, fortsatte Ola Nordmann med både jakt og fiske, men nå vendte han hjem til gården hver gang fangsten var vel i havn – og han trivdes godt med det.

Etter hvert ble det både kjerring og unger, og et økende antall tam-dyr. Og alle skulle ha mat. Og ly. Og lys og varme. Og beskyttelse. Og mer mat. Og, og, og.

Menneskene den gangen var ikke sååå annerledes fra ”oss moderne” i dag; listen over hva ”man bare MÅ ha”, er lang, og den var lang! Så hva gjør en gammel eventyrhelt da? Han

Foto: Norman Hagen

snur og vender på de små grå, og spør så sin gamle følgesvenn til råds: Juniperus.

Juniperus, den helligste planten av dem alle – både før og etter at Hellig-Olav svingte sverdet – visste selvfølgelig råd for sin gode menneske-venn.

Juniperus lærte ham alle sine hemmeligheter, og igjen ble det lys og varme, mat og trygghet for mennesker og dyr, og de levde lykkelige til sine dagers ende. Alle sammen. Og, snipp, snapp snute, så...

Nei. For den som *selv* vil se, undres, lære og lytte, så fortsetter eventyret, og nordmannen og eineren kan fremdeles følges ad. Hvis man selv vil! For Juniperus kan brukes til enormt mye forskjellig. Den kan bli til redskaper, mat, medisiner, dyrefôr, rengjøring, byggematerialer osv.

Den kan også fortelle om fortiden – og den kan spå om fremtiden.

Kilder. Trykt litteratur:

- Bruun, Erik. Christensen, Budde. *Klassiske legeplanter*. Oslo, Aschehoug, 1998. S. 34.
 Chevallier, Andrew. *Damms store bok om Medisinske Urter*. Oslo, N.W. Damm & Søn, 2003. S. 224.
 Faarlund, Thorbjørn. Sunding, Per. *Damms store Flora for Norge og Nord-Europa*. Damm, 1992. S. 42.
 Granrud, Lill. *Håndbok i Urtemedisin*. Oslo, Hilt & Hansteen a/s, 1997. S. 30.
 Harding, Jennie. *Aromaterapi*. Oslo, Spektrum Forlag, 2005. S. 46
 Harding, Jennie. *Urter*. Oslo, Spektrum forlag, 2005. S. 215.
 Hillker, Li. *Naturens egen legebok*. Oslo, Teknologisk forlag 1991. S. 71.
 Holch, Per. *Norsk Folkemedisin*. Oslo, J. W. Cappelens Forlag 1996. S. 155.
 Marcusen, Marcus. *Helbredende urter*. Ny tid og vi. Allerød (DK), 1989. S. 32.
 Norderhaug, Ann. *Skjøtselsboka*. Landbruksforlaget 1999. S. 88.
 Price, Shirley. *Aromaterapi for vanlige plager*. Oslo, Gyldendal Norsk Forlag 1993. S. 70.

Kilder. Internett, nettadresser:

- Beiteskog: <http://www.kulturlandskap.net/artikkel.aspx?id=2246711>
 Beskjæring: <http://www.bakker-norge.com/Garden/Article.aspx?article=13699>
 Einerdram, plukketeknikk: <http://www.krydderdram.no/plantene/einer.php>
 Einer, magi og brennevin: http://www.siana.no/no/pg_13.html
 Einer på dreiebenken: <http://www.dreiebuo.com/verkstad4.html>
 Einer på Svalbard: <http://www.forskning.no/artikler/2007/februar/1172057110.58>
 Einer som istid-markør: <http://www.forskning.no/artikler/2009/mars/213426>
 Einer som markør: <http://www.forskning.no/artikler/2002/oktober/1033976379.77>
 Furufamilien: <http://home.online.no/~jolanga/furufamilien.htm>
 Furu og einer, vinterauke: <http://xtur.no/default.aspx?id=1307>
 Geit, einer, kulturlandskap: <http://www.forskning.no/artikler/2006/mai/1147688859.16>
 Hagemark: <http://www.kulturlandskap.net/artikkel.aspx?id=2240550>
 Juletre: <http://www.forskning.no/artikler/2002/desember/1039445659.42>
 Kjerringskinn: <http://kjerringskinn.piczo.com/urter?cr=5&linkvar=000044>
 Kulturminne: <http://www.kulturlandskap.net/artikkel.aspx?id=2246745>
 Kultursti: <http://sognogfjordane.kulturnett.no/sunnfjordmuseum/mostien03.htm>
 Muggsopp: http://www.rolv.no/urtemedisin/artikler/juni_com/art2.htm
 Nyttebruk: <http://www.treveen.no/temasider/produkt/eineprodukter.html>
 Skoleskogen: <http://www.skoleskogen.no/leksikon/article.asp?Data osv>
 Rolv.no: http://www.rolv.no/urtemedisin/medisinplanter/juni_com.htm
 Safon.org.: <http://safon.org/nn/index.php?title=Eine>
 Skog og landskap: <http://www.skogoglandskap.no/Artsbeskrivelser/einer>
 Skogskader: <http://skogskade.skogoglandskap.no/index.cfm?oa= osv>
 Statens fagskole for gartnere...: <http://www.vea-fs.no/detgronneliv/eineren/>
 Troll og fanteri: <http://trollogfanteri.blogspot.com/2009/07/magiske-urter-e.html>

Kommentar fra redaksjonen:

Denne artikkelen om einer, *Juniperus* og menneskene, er første del av fire deler. Artikkelen er del av en fagoppgave, skrevet av Anne Elisabeth Dahlseide som oppgave i Kulturlandskap i studiet Natur og kunnskapsturisme ved Høyskolen i Hedmark våren 2010.

De tre neste delene (Skjulte skatter, *Juniperus* og Bonden, *Juniperus* som medisin) vil bli presentert i senere nummer av *Listéra*.

Vi takker Anne Elisabeth Dahlseide for tillatelsen til å bruke denne oppgaven som artikkel.

LAGER AV BLADET *LISTÉRA*

Charlotte Bakke

Medlemsbladet vårt, *Listéra*, ble utgitt for første gang i 1986, og har siden kommet ut med minst ett nummer hvert år, slik at det hittil totalt er blitt 45 utgivelser. I årenes løp har “skribenter” fra både fjern og nær bidratt med stoff til bladet, det være seg i form av interessante artikler om planter, turreferater, div. foreningsstoff, fine tegninger og vakre fotografier m.m. På vår hjemmeside, www.miclis.no/tbf (under *Listéra*), finnes en liste som viser hvilke blader som er utgitt, med innholdsfortegnelse. Videre kan en via en stikkordliste fort finne fram til hvilke planter det er skrevet om, hvem som er forfattere til de forskjellige stykkene, og i hvilke utgivelser artiklene står m.m.

Nå har det seg slik at en har gjerne fått trykket opp en del flere eksemplarer av *Listéra* enn det medlemstallet skulle tilsi. Derfor har det etter hvert blitt et ganske stort “lager” av tidligere utgitte blader. Det krever en del oppbevaringsplass, og det kan være ganske uoversiktlig når en skal finne de aktuelle utgavene som etterspørres.

Det er litt synd at bladene stort sett blir liggende bortgjemt. Derfor må dere gjerne ta kontakt dersom noen av dere skulle være interesserte i å få

noen av disse bladene. Det varierer en del hvor stort lager det er av de forskjellige utgavene, enkelte har vi kanskje ikke flere igjen av.

TELEMARK BOTANISKE FORENING

Charlotte Bakke, c.bakke@sf-nett.no, tlf. 35512701, eller Åse Halvorsen, a-jhalvo@online.no, tlf. 35500135/91595087 kan kontaktes for opplysninger.

Ellers har vi også ymse turprogrammer, årsrapporter, rapporter fra ukesturene og andre turer m.m. til overs.

Her er en liste som viser hvilke nummer av *Listéra* som er utgitt (forsidebilde i parentes):

- 1986 – Nr. 1 (Tegning av søterot)
- 1986 – Nr. 2 (Tegning av setervoll)
- 1986 – Nr. 3 (Tegning av båt i naust)
- 1986 – Nr. 4 (Tegning av tyttebær)
- 1987 – Nr. 1 (Foto av hvitveisblomstring på Jomfruland)
- 1987 – Nr. 2 (Tegning av blåveis)
- 1987 – Nr. 3 (Foto av stort tre)
- 1987 – Nr. 4 (Tegning av rød fluesopp)
- 1988 – Nr. 1 (Foto av søstermarihånd)
- 1988 – Nr. 2 (Foto av fuglereir)
- 1989 – Nr. 1 (Tegning fra Langesund)
- 1990 – Nr. 1 (Tegning fra Dammane)
- 1991 – Nr. 1 (Tegning av perikum)
- 1992 – Nr. 1 (Foto av stormjølke)
- 1993 – Nr. 1 (Foto av møkkmose/parasollmose)
- 1994 – Nr. 1 (Foto av søstermarihånd med delvis rød leppe)
- 1995 – Nr. 1 (Foto av finnmarkspors)
- 1996 – Nr. 1 (Foto av solblom)
- 1996 – Nr. 2 (Tegning av stort tre ved dam og steingjerde)
- 1997 – Nr. 1 (Foto av kjempesoleie)
- 1997 – Nr. 2 (Tegning av firblad)
- 1998 – Nr. 1 (Foto av fjæresøtvier)
- 1998 – Nr. 2 (Foto av pors)
- 1999 – Nr. 1 (Foto av Harry Andersson)
- 1999 – Nr. 2 (Akvarell av akeleie)
- 2000 – Nr. 1 (Foto av kapselstilker av storbjørnemose)
- 2001 – Nr. 1 (Foto av norne)
- 2002 – Nr. 1 (Tegning av åkermåne)
- 2002 – Nr. 2 (Akvarell av graveveps på flueblom)
- 2003 – Nr. 1 (Bilde av pressede reinroser)
- 2004 – Nr. 1 (Akvarell av enghumbleblom)
- 2004 – Nr. 2 (Tegning av nardus)
- 2005 – Nr. 1 (Tegning av marikåpe)
- 2005 – Nr. 2 (Akvarell av bukkeblad)
- 2006 – Nr. 1 (Foto fra Nordgardsetra)
- 2006 – Nr. 2 (Foto fra Lista)
- 2007 – Nr. 1 (Tegning av *Linnéa*)
- 2007 – Nr. 2 (Foto av stjernestarr som har vokst gjennom et blad)
- 2008 – Nr. 1 (Foto av tretroll)
- 2008 – Nr. 2 (Foto av marrisp)
- 2009 – Nr. 1 (Foto av soldogg)
- 2009 – Nr. 2 (Foto av klokkesøte)
- 2010 – Nr. 1 (Akvarell av gul og rød søstermarihånd)
- 2010 – Nr. 2 (Akvarell av svartkurle)

B

Returadresse:

Telemark Botaniske
Forening
Postboks 25 Stridsklev
3904 Porsgrunn

INNHold	Side
Om å gå på skaren, av <i>Sigrud Nordskog</i>	3
Konkurransen, av <i>Trond Risdal</i>	4
Solblom, dikt av <i>Hans Børli</i>	5
<i>Actaea</i> , navn fra en gresk art av hyll eller fra en uheldig ”kikker”?, av <i>Roger Halvorsen</i>	6
Reis ut og se selv, av <i>Magne Langerød</i> og <i>Åse Halvorsen</i>	11
Narkissos, en historie om selvpoptatthet, kvinners måter å straffe på og vakre blomster, av <i>Roger Halvorsen</i>	12
Nabolagets ville vekster: Burot – styggen, av <i>Anders Ofte</i>	18
I Tenerifes hage, av <i>Kristin Vigander</i>	24
Nytt fra styret våren 2011	28
Listera for 20 år siden: Heller ikke i år, av <i>Øyvind Skauli</i>	29
Opprettelse av ny kartleggingsgruppe for vekster, av <i>Bjørn Erik Halvorsen</i>	30
Solblom – <i>Arnica montana</i> , av <i>Kristin Vigander</i>	32
Tretti års leiting etter marisko, av <i>Gisle Grimeland</i>	35
Kvitlyngtjæreflekk <i>Rhytisma andromedae</i> , av <i>Tove Hafnor Dahl</i> og <i>Kåre Homble</i>	41
Ei verdifull intermediæmyr nord i Lardal, Vestfold, av <i>Kåre Homble</i> og <i>Tove Hafnor Dahl</i>	44
“Porsflekk” <i>Phacellium rufibasis</i> – første registrering i Norge, av <i>Kåre Homble</i> og <i>Tove Hafnor Dahl</i>	50
<i>Orbilial comma</i> – Vårens vakreste sopp?, av <i>Kåre Homble</i>	54
Juniperus og menneskene, av <i>Anne Elisabeth Dahlseide</i>	55
Lager av bladet <i>Listéra</i> , av <i>Charlotte Bakke</i>	62